

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Факультет геології, географії, рекреації і туризму

***Кафедра соціально-економічної географії і регіонаознавства
імені Костянтина Нємця***

До захисту допустити

Завідувач кафедри _____ Людмила НЕМЕЦЬ

« _____ » _____ 2025 р.

**ТОПОНІМІКА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
В УМОВАХ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

Виконала: студентка 4 курсу, групи ГС-41-з
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
ОПП «Географія, економіка та
краєзнавчо-туристична робота»
Соловйова Олеся Володимирівна

Науковий керівник:

к. геогр. н., доцент Кандиба Юрій Іванович

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

Голова ЕК Тарас ПОГРЕБСЬКИЙ

Секретар ЕК Олена ПЕДЬ

« _____ » _____ 2025 р.

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОПОНІМІКИ В УМОВАХ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ.....	5
1.1. Поняття топоніміки, її функції та значення у географії.....	5
1.2. Поняття топонімів, їхні функції.....	8
1.3. Класифікація топонімів за походженням, типологією та історико-культурним змістом.....	11
1.4. Законодавча та політична основа декомунізації топонімів в Україні.....	18
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В ТОПОНІМАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	23
2.1. Особливості декомунізації в Україні.....	23
2.2. Історичний огляд формування топонімічної системи Харківської області	29
2.3. Перейменування населених пунктів та інших географічних об'єктів на Харківщині.....	33
2.4. Перейменування топонімів у місті Харків	41
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ТОПОНІМІЧНИХ ЗМІН В УМОВАХ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ	52
3.1. Залучення громадськості до декомунізації топонімів у Харківській області	52
3.2. Використання топонімічної інформації у шкільному курсі географії з огляду на формування української національної та громадянської ідентичності.....	56
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66

ВСТУП

Топоніміка як наука про географічні назви є важливим інструментом вивчення просторової організації суспільства, його історичної пам'яті, мовної культури та національної ідентичності. Назви міст, сіл, річок, вулиць і площ виступають не лише засобом орієнтації в просторі, а й своєрідними кодами культурно-історичного розвитку території. Особливої актуальності ці дослідження набувають у контексті процесів декомунізації та деколонізації, які відбуваються в Україні після 2014 року та набули нового імпульсу після початку повномасштабної війни Росії проти України у 2022 році.

Харківська область є одним із регіонів, у топоніміці якого збереглося значне ідеологічне навантаження радянської доби. Упродовж XX століття тут відбувалися численні перейменування, спричинені політичними трансформаціями, а в радянський період назви активно використовувалися як інструмент ідеологічного впливу. Унаслідок цього значна частина ойконімів, урбанонімів та інших географічних назв втратила свій автентичний зміст, замінений символами комуністичної влади.

Після прийняття Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» (2015 р.) у Харківській області було ініційовано масштабні процеси перейменування населених пунктів, вулиць, географічних об'єктів. Проте цей процес виявився неоднорідним і нерівномірним як у часовому, так і у просторовому вимірах, що зумовлює необхідність наукового аналізу його динаміки, особливостей та наслідків. Актуальність теми зумовлена необхідністю осмислення процесу декомунізації як складової політики пам'яті, формування національної ідентичності та впорядкування топонімічного простору згідно з історичною правдою та цінностями незалежної України. Результати дослідження можуть бути використані в краєзнавстві, географічній освіті, культурній політиці, а також при розробці державних і місцевих програм перейменування.

Метою кваліфікаційної роботи бакалавра є дослідження трансформації топонімічного простору Харківської області в умовах декомунізації, проаналізувати типи та динаміку перейменувань, виявити значення топоніміки в шкільному курсі географії з огляду на формування української національної та громадянської ідентичності.

Об'єктом дослідження є топонімічна система Харківської області. Предметом дослідження виступають зміни географічних назв у контексті декомунізаційної політики в Україні.

Завдання дослідження:

- розкрити сутність поняття топоніміки; проаналізувати функціональні характеристики топонімів, охарактеризувати основні підходи до класифікації топонімів за походженням, типологією та історико-культурним змістом;
- висвітлити законодавчу та політичну базу декомунізації топонімів в Україні, зокрема нормативно-правові засади процесу перейменування географічних об'єктів;
- проаналізувати особливості процесу декомунізації топонімічного простору України з урахуванням регіональної специфіки; дослідити історичні етапи формування топонімічної системи Харківської області;
- вивчити масштаби, типи та динаміку перейменувань населених пунктів, географічних об'єктів і урбанонімів на території Харківської області, зокрема міста Харкова; оцінити роль громадськості у реалізації декомунізаційної політики на місцевому рівні;
- визначити можливості використання топонімічної інформації у шкільному курсі географії з метою формування української національної та громадянської ідентичності учнів.

Кваліфікаційна робота бакалавра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 58 найменувань. Робота викладена на 72 сторінках, містить 15 рисунків та 5 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОПОНІМІКИ В УМОВАХ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ

1.1. Поняття топоніміки, її функції та значення у географії

Топоніміку часто називають «мовою землі», її «архівом» або «хронікою», адже вона зберігає пам'ять про просторові, історичні й культурні особливості територій. З наукової точки зору топоніміка є галуззю знань, що досліджує географічні власні назви, зокрема їх походження, значення, структуру та правопис. У мовознавстві топоніміка розглядається як частина лексикології, яка спеціалізується на вивченні назв природних і антропогенних об'єктів на земній поверхні. Сьогодні топоніміка виступає як міждисциплінарна галузь, що поєднує знання з лінгвістики, географії та історії. Водночас варто зазначити, що об'єкти дослідження можуть мати різну значущість для представників різних наук: наприклад, назва, яка є важливою для історика, може не становити інтересу для географа, і навпаки [1]. Географічні назви завжди пов'язані з конкретними об'єктами на місцевості й часто відображають їхні характерні особливості. Вони можуть описувати реальні природні умови або ті уявлення про них, що існували на момент надання назви. Тому аналіз змісту топонімів має велике значення для географічної науки, оскільки дає змогу глибше зрозуміти природу, історію освоєння та культурні особливості території.

Топоніміка (від грец. *topos* – місце і *onoma* – ім'я) – це галузь мовознавства та географії, що вивчає географічні назви (топоніми), їх походження, структуру, значення, поширення, зміни та взаємозв'язок із просторовою реальністю. У широкому сенсі топоніміка – це система назв, які позначають об'єкти на земній поверхні: населені пункти, річки, озера, гори, вулиці, райони тощо. У вузькому – це сукупність дослідницьких підходів, спрямованих на інтерпретацію і функціональний аналіз цих назв [1].

Топоніміка як наука виникла саме завдяки географії. Топоніміка – це розділ географії, що досліджує походження, розвиток та значення географічних назв. Вона вивчає їхню структуру, зміст, а також особливості відображення топонімів на картах та в просторовій інформації [2]. Топонім можна розглядати як результат взаємодії людини з географічним середовищем, яке освоюється в процесі господарської діяльності. У ході цього освоєння люди надають назви об'єктам з метою їх розрізнення та ідентифікації. Якщо розглядати топоніміку як науку, що має географічне підґрунтя, то її часовий контекст визначається історією, а мовне оформлення забезпечується лінгвістикою, яка слугує засобом вираження як просторових, так і історичних особливостей. Топоніміка розглядається як міждисциплінарна наука, яка тісно пов'язана з низкою інших наукових сфер, серед яких провідну роль відіграють географія, мовознавство та історія (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Міждисциплінарні зв'язки науки топоніміки [2]

Значення топоніміки для географії розглядається за широким спектром. Як інструмент просторового аналізу, зокрема дослідження топонімів дозволяє виявити географічну структуру освоєння території, міграційні шляхи,

пограниччя культурних ареалів. Як джерело краєзнавчої та історико-географічної інформації, через топоніми зберігається топ пам'яті про події, людей, природні обставини. Наприклад, назви типу «Залізничне», «Колодязне», «Козацьке» свідчать про функціональну чи історичну специфіку місцевості. Як орієнтир у просторовому плануванні, вивчення актуальних і застарілих топонімів дає змогу модернізувати навігаційні системи, створювати тематичні карти (історичні, культурні, лінгвістичні). Як показник соціально-політичних трансформацій, зміни топонімів (особливо у процесах декомунізації, дерусифікації, колоніальної спадщини) – це свідчення ідентифікаційної політики, ревізії минулого, нового символічного ландшафту. Як метод дослідження ментальних карт населення, аналіз поширення або відторгнення певних топонімів може свідчити про громадську думку, моральну легітимність перейменувань, регіональні відмінності в уявленнях про історію [1, 3].

Основні напрями топонімічної науки включають кілька спеціалізованих підгалузей. Зокрема, хороніміка займається вивченням назв країн і територій; гідроніміка аналізує назви об'єктів водної системи, таких як річки, озера, моря; ороніміка зосереджується на найменуваннях рельєфних форм, зокрема гір, хребтів, височин; ойконіміка розглядає назви населених пунктів; а дромоніміка — найменування шляхів сполучення, як-от доріг, трас, залізничних ліній. Разом із тим, існують географічні об'єкти, які поки що не охоплені традиційними напрямками топонімічних досліджень, хоча мають важливе значення у формуванні загальної системи назв. У зв'язку з цим виникає потреба в розширенні структури топоніміки шляхом виокремлення нових, міжгалузевих напрямів, наприклад, гідроороніміки — галузі, що вивчає назви об'єктів, які формуються на межі суходолу і водного середовища (такі як півострови, миси, коси, острови). В українській географічній науці рівень опрацювання окремих галузей топоніміки є нерівномірним. Найбільшу увагу приділено дослідженню ойконімів і гідронімів, тоді як ороніміка розроблена менш активно. Разом з тим, такі напрями як хороніміка й особливо

дромоніміка залишаються практично не вивченими у вітчизняному науковому просторі [4].

Таким чином, топоніміка – це не лише лінгвістична або формальна категорія, а географічний інструмент, який відкриває доступ до аналізу простору як історико-культурного явища, носія пам'яті, засобу ідентифікації територій. У контексті сучасних трансформацій, таких як декомунізація, вивчення топоніміки набуває не лише наукового, а й політичного та соціального значення.

1.2. Поняття топонімів, їхні функції

Географічні назви, з'явившись одного разу, можуть зберігатися протягом багатьох століть або навіть тисячоліть, несучи у собі відлуння глибокої давнини. Саме тому дослідження топонімів має важливе значення для таких наук, як історія, археологія, етнографія, а також для ботаніки й зоології, адже вони допомагають відтворити картини минулого середовища. Окрім того, географічні назви мають соціальний характер, адже їх створювали конкретні спільноти людей, представники певних професій або способів життя — мисливці, скотарі, хлібороби тощо. У цьому контексті топоніми є важливим джерелом інформації для історичної географії, яка вивчає природні умови минулих епох, розселення й міграційні процеси, а також просторову організацію господарської діяльності в історичному вимірі [1]. У науковому обігу також використовується термін топонім – це власна назва будь-якого географічного об'єкта. Він є носієм значної інформації: мовної, історичної, етнокультурної, просторової. Топонім – це узагальнюючий термін для назв географічних об'єктів. Відповідно до Закону України «Про географічні назви» географічні назви (топоніми) – це власні назви географічних об'єктів, що застосовуються для їх розпізнавання та встановлення відмінності від інших об'єктів [58].

Топоніми є результатом соціального сприйняття та виникають у процесі освоєння людиною географічного простору. Їхнє формування пов'язане з осмисленням природних об'єктів, які набувають назв відповідно до того, як їх сприймає суспільство. Географічна наука дозволяє розкривати зміст цих назв, спираючись на суб'єктивні уявлення про реальність, сформовані через об'єкти навколишнього середовища. У цьому контексті особливе значення має аналіз соціальних аспектів топоніміки, оскільки він дозволяє пов'язати назву безпосередньо з конкретним об'єктом, відображаючи просторову специфіку й особливості географічного середовища.

Функції топонімів [2, 3]:

- Ідентифікаційна функція
 - Назви слугують засобом однозначного розпізнавання географічного об'єкта серед інших.
 - Це особливо важливо для картографії, адресації, логістики, управління простором.
- Комунікативна функція
 - Топоніми — універсальний засіб спілкування в географічному контексті, зрозумілий у межах певного соціуму.
 - Вони є частиною мови простору, забезпечують ефективну передачу інформації між поколіннями.
- Інформаційна (етноісторична) функція
 - Топоніми зберігають сліди історичних подій, імен видатних особистостей, особливості природного середовища, культурного коду.
 - Наприклад, назви на "-івка", "-овка", "-город", "-ск" можуть вказувати на епоху заснування, етнічний склад, історичну владу.
- Культурна та ідентифікаційна функція

- Топоніми формують символічний образ території, є елементом регіональної ідентичності.
- У національних державах назви часто використовуються як інструмент конструювання історичної пам'яті.
- Юридична функція
 - Географічна назва фіксується у державному реєстрі та є юридично значущою при здійсненні адміністративних дій, правочинів.

Географічні назви виконують низку важливих функцій, серед яких можна виокремити такі основні [4]:

- Номінативна (адресна) функція полягає в тому, що назва забезпечує можливість точного визначення місця розташування географічного об'єкта на карті або в просторі. Завдяки цій функції топоніми слугують інструментом географічної адресації та орієнтування.
- Ідентифікаційна функція дозволяє розрізняти географічні об'єкти серед подібних або однотипних. Назва є унікальним знаком у системі взаємодії людини з навколишнім середовищем, відображаючи її сприйняття й осмислення простору. Топоніми виконують роль своєрідних маркерів, які вказують на приналежність певної території до конкретного об'єкта.
- Інформаційно-наукова функція полягає у тому, що топоніми містять закодовані дані про природні, історичні, соціальні або економічні особливості об'єкта. Їхній аналіз дозволяє робити висновки про етнічне, лінгвістичне чи ландшафтне походження території.
- Історико-культурна функція виявляється в тому, що назви географічних об'єктів зберігають пам'ять про важливі події, персоналії, культурні традиції та ментальні уявлення, характерні для певного регіону чи епохи. Топоніми є носіями історичної спадщини та колективної пам'яті народу.

Дослідження топонімів здійснюється на основі комплексного підходу, адже вони містять багатовимірну інформацію, що охоплює різні аспекти

простору, мови та історії. Основними інформаційними складовими топонімів є такі [4]:

- Географічна складова. Топоніми дозволяють ідентифікувати географічні об'єкти та визначити їх просторове розташування. У багатьох випадках зміст назви несе інформацію про характерні природні або антропогенні риси території, зокрема — особливості рельєфу, кліматичні умови, типи рослинності, водні об'єкти або характер господарської діяльності на цій місцевості.
- Лінгвістична складова. Географічні назви є частиною мовної системи і функціонують згідно з граматичними та орфографічними нормами конкретної мови. Їхнє вивчення дає змогу аналізувати мовну структуру, фонетичні й морфологічні особливості.
- Історична складова. Топоніми можуть містити відомості про історичні обставини виникнення назви: події минулого, імена видатних діячів, етапи колонізації або господарського освоєння території. Таким чином, географічна назва виступає своєрідним носієм історичної пам'яті та свідченням культурного розвитку певного регіону.

1.3. Класифікація топонімів за походженням, функціями та культурно-історичним змістом

Топоніми – це не лише засіб орієнтації у просторі, але й складне багаторівневе відображення культурної, політичної, соціальної та природної реальності, зафіксоване у назвах. Для аналізу топонімічного простору необхідно чітко розуміти існуючі підходи до класифікації топонімів.

У топоніміці сформувалося кілька підходів до класифікації географічних назв. Класифікація дозволяє впорядкувати топоніми, проаналізувати їхнє походження, виявити культурні, історичні, соціальні домінанти в різні епохи розвитку території. Загалом топоніми поділяють за

походженням (етимологією); типом географічного об'єкта; семантикою (значенням); історико-культурною функцією [2].

За об'єктом найменування (рис. 1.2):

- Ойконіми – назви населених пунктів (міст, сіл, селищ): Харків, Мерефа.
- Гідроніми – назви водних об'єктів (річок, озер, морів): Сіверський Донець, Уди, Лозова.
- Ороніми – назви елементів рельєфу (гори, яри, висоти): Кременецький хребет, Печенізька гряда.
- Хороніми – назви територій, країв, історичних областей: Слобожанщина, Східна Україна.
- Дромоніми – назви доріг і шляхів: Проспект тракторобудівників, проспект Льва Ландау, Траса М-03.
- Астроніми – назви космічних тіл.
- Агроніми, гідротехноніми, урбононіми – спеціалізовані топоніми, що позначають поля, дамби, вулиці тощо.

Детальну класифікацію топонімів за об'єктом найменування (рис. 1.2) розробила І. Дорогушевська. Її схема відображає розгорнуту класифікацію топонімів за типами об'єктів, до яких вони належать. Така класифікація є основою для топонімічних досліджень і широко застосовується у географії, картографії, краєзнавстві та мовознавстві. Авторка виділяє [3]:

- Ойконіми (назви населених пунктів: сіл, селищ, міст), це найпоширеніша група топонімів, які найчастіше вживаються у повсякденному житті та документації.

- Гідроніми (назви об'єктів гідрографічної мережі, зокрема: річок, потоків, озер, лиманів, морів, океанів, заток, проток, водоспадів, джерел), ці назви часто мають архаїчне походження та зберігають давні мовні елементи.

- Ороніми (назви орографічних (рельєфних) об'єктів, таких як: окремі гори та гірські системи, височини, хребти, пасма, рівнини, долини, яри,

улоговини, ущелини), ці назви відображають особливості рельєфу та структури поверхні.

- Гідроороніми (назви об'єктів, що перебувають на межі води й суходолу (літосфери та гідросфери): півостровів, островів, перешийків, кос, балок), цей тип топонімів є міждисциплінарним і має як гідрологічну, так і орографічну природу.

- Хороніми (назви великих територіальних одиниць, таких як: держави, області, райони, адміністративно-територіальні одиниці, природно-фізико-географічні регіони), хороніми мають особливе значення у політичній та історичній географії.

- Дромоніми (назви транспортних маршрутів і шляхів сполучення, зокрема: автомобільних доріг, залізничних колій, станцій, зупинок, трубопроводів, авіаліній тощо), ці топоніми важливі для логістики, інфраструктурного планування, транспортної географії.

- Дрімоніми (назви лісових об'єктів: лісів, лісових масивів, гаїв, борів), використовуються переважно в екологічних, ботанічних, природоохоронних дослідженнях.

- Екотопоніми (назви природоохоронних територій та об'єктів садово-паркового мистецтва, таких як: національні парки, заповідники, заказники, ботанічні сади, пам'ятки природи, дендропарки), ця група топонімів має важливе значення у сфері екології та охорони природи.

Класифікація топонімів за об'єктом найменування (рис. 1.2) структурно впорядковує топоніми за їх природою та функцією; дозволяє комплексно досліджувати географічні назви в контексті природного середовища, суспільної організації та культурного спадку; використовується в наукових дослідженнях, геоінформаційних системах, топографії, лексикографії та краєзнавстві.

За мовним походженням топоніми можуть бути:

- Слов'янські (переважно українські, російські, білоруські).
- Тюркські (запозичення з мови татар, ногайців: Караван, Мурафа).

- Германські та інші іноземні (переважно у містах з колонізаційною історією: Шебелинка — від нім. "Schäbel", за деякими версіями).
- Гібридні (змішані назви, які містять елементи різних мов, або мають трансформовану етимологію).

За походженням (етимологією) виділяють:

- Історичні (традиційні) — сформовані природно, протягом тривалого часу (наприклад: Липці, Безлюдівка, Чугуїв).
- Меморіальні (антропонімічні) – назви, пов’язані з іменами видатних осіб Льва Ландау, Леоніда Каденюка, Петра Григоренка, або приміром Фрунзе, Артема, Кірова, які як раз і підлягають декомунізації).
- Політико-ідеологічні – назви, що відображають ідеологічні доктрини (наприклад: Комінтернівське, Роздольне, Жовтнєве).
- Природні (описові) – пов’язані з географічними особливостями: Соснівка, Довжанка, Високий.
- Функціональні – назви, що вказують на господарське призначення або тип діяльності: Ферма №2, Слобідка.
- Етнокультурні – походять з інших мов або вказують на культурні особливості: Новоселівка, Татарка, Панютине.

За функціонально-семантичним змістом виділяють географічно-орієнтуючі (вказують на просторові особливості): Верхній, Нижній, Центральне; емоційно-символічні: Мирне, Веселе, Перемога; меморіально-героїчні: Шевченкове, Героїв Харкова, Харківських Дивізій; адміністративні: Новий Район, Центр, Мікрорайон 6.

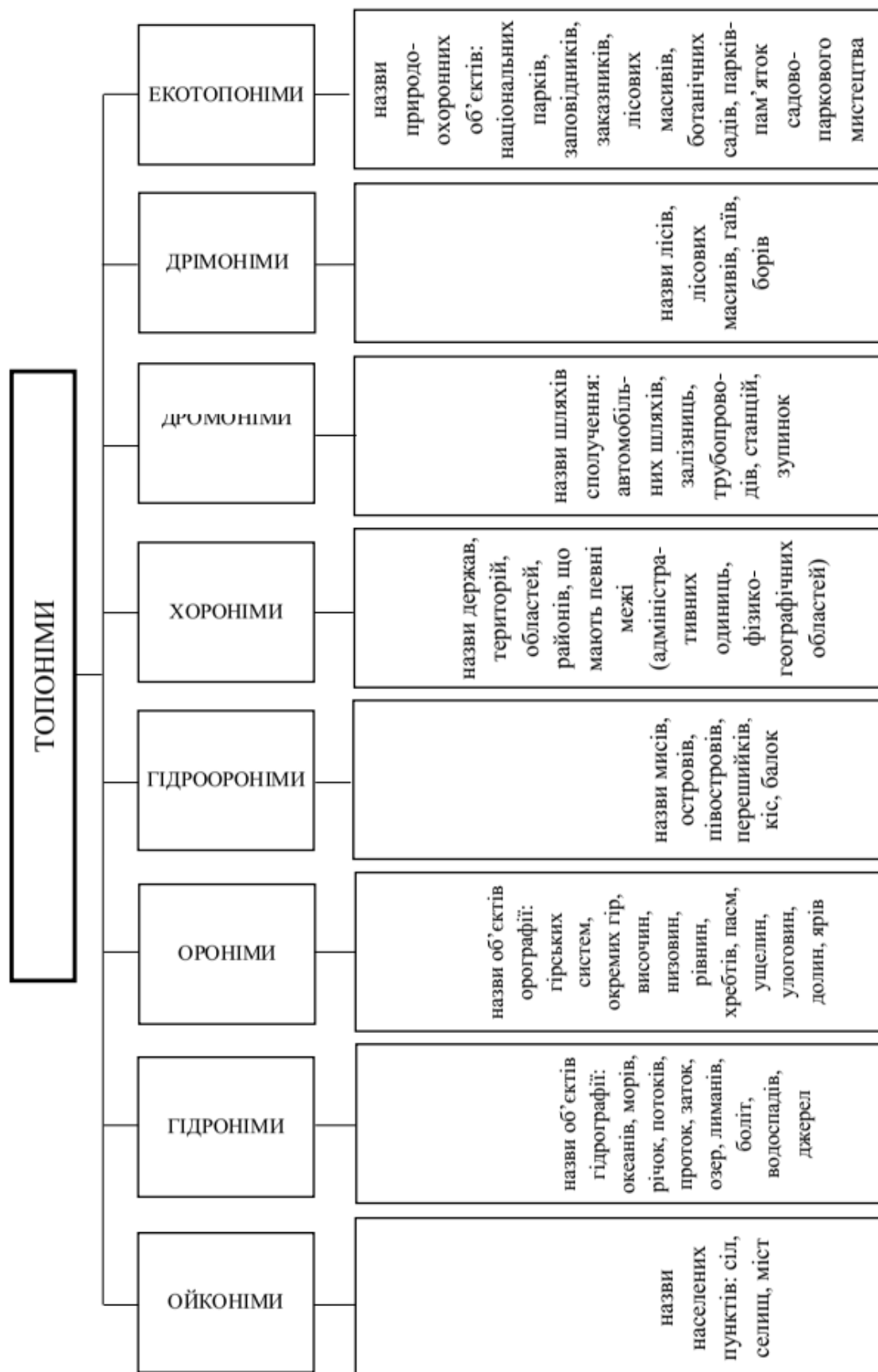

Рис. 1.2. Класифікація топонімів (за І. Дрогушевською [3])

Схема основних принципів і типів класифікацій топонімів Т.Армашевської (рис. 1.3) ілюструє структуру основних принципів і типів класифікації топонімів — тобто способи систематизації географічних назв відповідно до певних наукових критеріїв. Вона побудована за логікою поділу на класифікаційні принципи (на основі чого класифікуємо) та типи класифікації (за якими категоріями). Принципи класифікації — теоретичні основи, на яких базується групування топонімів. Виділено три головні підходи [2]:

- географічний принцип, що передбачає класифікацію топонімів за видами географічних об'єктів, які вони позначають (Ойконіми — назви населених пунктів (сіл, міст, хуторів); Гідроніми — назви водойм (річок, озер, струмків тощо); Урбаноніми — назви елементів міського простору (вулиці, площі) [5]; Мікротопоніми — назви локальних об'єктів: пагорбів, балок, урочищ);

- лінгвістичний принцип — мовний підхід, що передбачає вивчення мовної структури, походження та значення топонімів. Він поділений на два підвиди: морфологічна класифікація — аналізує топоніми за формальними мовними ознаками (архаїчні топоформанти — стародавні форми назв; новоукраїнські топоформанти — сучасні форми назв; іншомовного походження — запозичення з інших мов), семантична класифікація — вивчає зміст (значення) назв (відпелятивна (пов'язана з рослинним покривом або особливостями ландшафту); відантропонімна (утворена від особистих імен або прізвищ); відгідронімна (пов'язана з водними об'єктами);

- Історичний принцип ґрунтується на часових характеристиках виникнення топонімів. Представлений класифікацією стратиграфічного типу, яка вивчає зміни назв у різні історичні періоди (на кшталт стратиграфії в геології — пошарове вивчення змін).

Типи класифікації вказують, як саме реалізується поділ у межах вказаних принципів. Основна класифікація реалізується: За категоріями географічних об'єктів (відповідає географічному принципу); Морфологічна /

семантична (відповідає мовному принципу); Стратиграфічна (відповідає історичному принципу). Ця схема демонструє інтегративний підхід до вивчення топонімів, дозволяє систематизувати географічні назви за змістом, формою, походженням і функцією, є зручною для використання у науковій роботі, освіті, краєзнавстві; підкреслює зв'язок топоніміки з географією, лінгвістикою та історією.

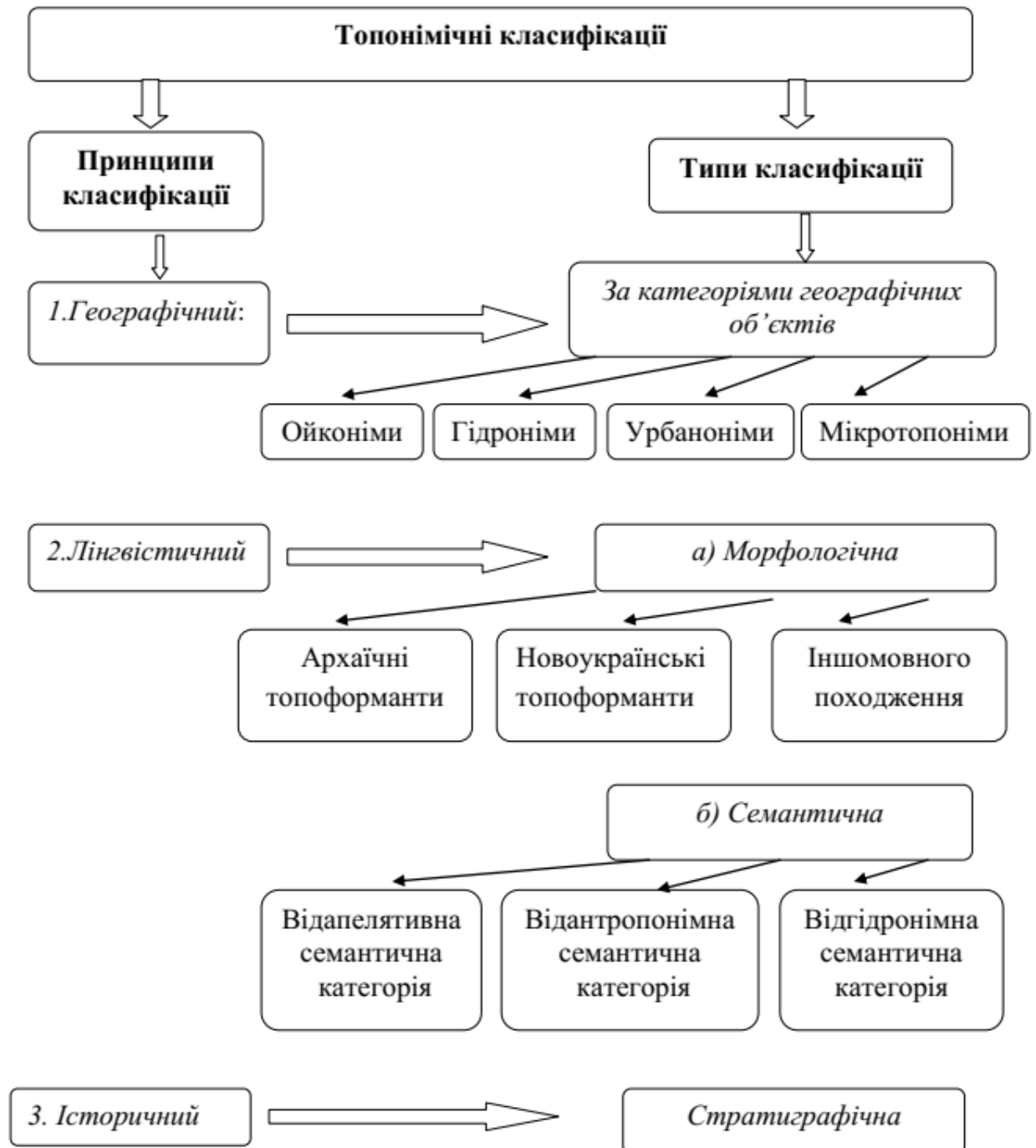

Рис. 1.3. Схема основних принципів і типів класифікацій топонімів
(за Т. Армашевською [2])

У контексті роботи окремо варто розглянути класифікацію топонімів за характером змін у процесі декомунізації [6]:

- Повне перейменування — радянська назва повністю замінена:
Комсомольське → Слобожанське.
- Повернення до історичної назви — відновлення
дореволюційного топоніму: Калініно → Мала Рогань.
- Нейтралізація — заміна ідеологічного змісту на нейтральний:
Червоний Промінь → Новий Промінь.
- Конфліктна трансформація — зміни, які викликають суспільні
дискусії або опір.

Класифікація топонімів дозволяє не лише систематизувати географічні назви, а й глибше зрозуміти культурно-історичний ландшафт регіону. Вона є важливим аналітичним інструментом при дослідженні процесів декомунізації, коли відбувається масове перейменування, і необхідно враховувати як етнологічні, так і географічні, політичні, лінгвістичні аспекти назви. Класифікація топонімів є важливим інструментом аналізу територіальної ідентичності, історичних трансформацій та просторової символіки. Для Харківської області, яка пройшла шлях від слобідського козацького освоєння до індустріального ядра СРСР, топонімічний простір — це дзеркало соціально-політичної історії регіону [6]. Аналіз топонімів дозволяє простежити етапи історичної пам'яті, виявити місця конфлікту значень та конструювання нового культурного ландшафту в умовах декомунізації.

1.4. Законодавча та політична основа декомунізації в Україні

Термін декомунізація означає процес подолання наслідків комуністичної ідеології та символіки в суспільному, політичному, культурному та інформаційному просторі держави [6]. У вузькому значенні під декомунізацією розуміють усунення пам'ятників, символів, назв і текстів, пов'язаних з тоталітарним минулим, а у ширшому — формування нової

політики пам'яті, національної ідентичності та переосмислення історичного спадку. Декомунізація в Україні, згідно з Енциклопедією НАН У «процес подолання спадщини рад. комуніст. режиму, ліквідація тоталітарних законодавства, інститутів, політичних і управлінських методів, старого менталітету та неформальних мереж корпоративно-особистих зв'язків бюрократії (номенклатури компартійно-радянської)» [7].

Поняття має як політичний, так і правовий вимір, охоплюючи низку заходів, спрямованих на відмову від героїзації радянського минулого, засудження злочинів комуністичного режиму та відновлення історичної справедливості щодо жертв репресій.

Основні аспекти декомунізації [8, 9, 10]:

- Ідеологічний — відмова від нав'язаних наративів радянської історіографії, що прославляли лідерів СРСР, соціалістичну революцію, комуністичну партію тощо.
- Політико-правовий — ухвалення законів, що регламентують засудження тоталітарних режимів і заборону їх символіки, а також механізмів перейменування населених пунктів, вулиць, об'єктів інфраструктури.
- Культурно-символічний — демонтаж пам'ятників радянським діячам, перейменування географічних об'єктів, створення нових формувань історичної пам'яті.
- Освітньо-просвітницький — переформатування навчальних програм, музеїв, інформаційної політики у напрямі формування критичного ставлення до радянського минулого.

Процес декомунізації в Україні активізувався після Революції Гідності 2014 року та на тлі російської агресії, що актуалізувала питання національної безпеки та історичної пам'яті. У квітні 2015 року Верховна Рада ухвалила пакет декомунізаційних законів, які стали правовою основою для демонтажу символів радянського тоталітаризму та масового перейменування топонімів, що зберігали імена радянських діячів або пов'язані з комуністичним режимом [10]. Таким чином, декомунізація в Україні — це не лише технічна зміна назв,

а комплексна гуманітарна політика, яка має на меті: зруйнувати символічну спадщину колоніального минулого, відновити зв'язок з українською історичною традицією, забезпечити ідентифікацію суспільства з демократичними цінностями. Тож, процес декомунізації, розпочатий в Україні після 2014 року, став одним із ключових етапів у формуванні нової національної ідентичності та переосмисленні історичної пам'яті. Особливе місце у цьому процесі займає декомунізація топонімів — масове перейменування вулиць, населених пунктів та інших географічних об'єктів, пов'язаних із радянською ідеологією. Цей процес базується на відповідній законодавчій основі та реалізується через державну політичну волю, зокрема на рівні органів місцевого самоврядування [6, 8].

Основу для перейменування географічних назв, пов'язаних із радянським спадком, становить пакет законів України, ухвалений у квітні 2015 року. Саме 9 квітня 2015 року Верховна Рада України, за ініціативи Українського інституту національної пам'яті, ухвалила пакет із чотирьох нормативно-правових актів, які згодом дістали назву «декомунізаційні закони»:

- Закон України "Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років" [11]
- Закон України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" [12]
- Закон України "Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті" [13]
- Закон України "Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років" [14]

Прийняття цих документів започаткувало масштабний процес декомунізації, який згодом став фундаментом для ширшого явища — деколонізації національної свідомості, публічного простору та історичної пам'яті. Упровадження законів викликало широкий суспільний резонанс і жваві

дискусії. Проте вже протягом наступного десятиліття відбулися помітні зрушення: символи радянського минулого були вилучені з назв вулиць, площ, установ; значною мірою змінилося й суспільне сприйняття радянської спадщини. Таким чином розпочалася масштабна реформа декомунізації, наслідком якої є очищення публічного простору від тоталітарної символіки, відхід від радянського минулого та його переосмислення. У широкому контексті ми прагнемо остаточно дати належну оцінку злочинам тоталітарних режимів і залишити в минулому тоталітарні практики [9].

У межах цих норм було створено Український інститут національної пам'яті (УІНП), який виконує дорадчу й експертну функцію, зокрема публікує перелік рекомендованих для перейменування назв [15].

Виконання законів про декомунізацію покладено на органи місцевого самоврядування, які мають ухвалювати рішення про перейменування вулиць, площ, провулків та інших об'єктів на своїх територіях. У разі бездіяльності місцевої влади такі рішення може приймати Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів або УІНП [9].

Важливу роль у політичному втіленні декомунізації відіграє:

- громадська участь (слухання, обговорення, онлайн-опитування);
- взаємодія з краєзнавцями, істориками та мовознавцями;
- медіа-комунікація — роз'яснення значення перейменувань для суспільства.

Сьогодні, маючи десятирічний часовий горизонт після їх ухвалення, можна здійснювати більш глибокий і зважений аналіз ефективності реалізації декомунізаційних ініціатив та їхнього впливу на трансформацію колективної пам'яті, ідентичності й просторової структури міст і сіл України. Знання та осмислення цього досвіду є важливою передумовою для формування зрілої національної політики пам'яті та подальшого розвитку демократичного суспільства [8].

Топоніміка є потужним інструментом ідеологічної трансформації. Назви вулиць та міст — це не лише навігаційні орієнтири, а й символічний простір,

у якому втілюється певна ідеологія. Радянська топоніміка формувала міфологізовану картину минулого, увічнюючи імена політичних діячів, революційні дати, установи та події. Перейменування таких об'єктів — це не просто технічна дія, а переосмислення історичного наративу, важливий елемент політики пам'яті та просторової деколонізації [18].

Процес декомунізації топонімів в Україні має чітке законодавче підґрунтя та відображає політичний курс держави на утвердження національної пам'яті та історичної справедливості. Географічні назви в умовах декомунізації перестають бути нейтральними — вони перетворюються на інструмент суспільної трансформації, національного самоусвідомлення та просторової репрезентації цінностей демократичної України. Декомунізація — це важливий інструмент переосмислення минулого та формування нової історичної свідомості, яка ґрунтується на повазі до людської гідності, свободи, патріотизму та історичної правди. У сфері топоніміки вона проявляється у зміні географічних назв, що втілюють радянську ідеологію, на такі, що відповідають національним, регіональним або локальним цінностям сучасного українського суспільства.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В ТОПОНІМАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Особливості декомунізації в Україні

Перші прояви декомунізаційних процесів в Україні розпочалися ще в 1990-х роках, задовго до появи офіційного законодавства. Вони виявлялися у трансформації освітнього, наукового, інформаційного та суспільного середовища. Зокрема, зі шкільних і вищих навчальних програм було вилучено курси, пов'язані з вивченням комуністичної ідеології та історії Комуністичної партії. У суспільстві поступово припинилися практика проведення обов'язкових масових демонстрацій і політико-ідеологічних заходів. У цей же період було скасовано державну цензуру, а на підприємствах, в установах та військових частинах ліквідовано так звані «ленінські кімнати» — осередки радянської політичної пропаганди. Одним із важливих кроків першої хвилі декомунізації стали перейменування. Ще до законодавчого врегулювання цього процесу у 1990-х роках було змінено низку назв підприємств, установ, організацій та інфраструктурних об'єктів, які носили імена діячів радянської доби. Наприклад, у столиці України — місті Києві — ще з 1991 року було перейменовано 14 станцій метро, більшість із яких отримали нові назви до офіційного старту загальнодержавної політики декомунізації. Значущим символічним кроком стало також демонтаж пам'ятників радянської доби. Так, у вересні 1991 року в центрі Києва було демонтовано монумент, присвячений Жовтневій соціалістичній революції — одну з перших демонтованих радянських скульптур в Україні, що стало початком масштабнішого процесу усунення символів тоталітарного минулого з публічного простору [9, 18].

Одним із перших кроків до формування законодавчо обґрунтованої політики декомунізації став указ Президента Віктора Ющенка від 2007 року «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні». У документі вперше на державному рівні було зафіксовано

необхідність демонтажу пам'ятників радянським діячам, які брали участь в організації штучного голоду, політичних репресій та інших злочинів комуністичного режиму. Однак цей етап, що умовно визначається як друга хвиля декомунізації, виявився нетривалим і фактично завершився зі зміною політичного керівництва країни після чергових президентських виборів. Новий імпульс процесу набула третя хвиля декомунізації, яка розпочалася з так званого «ленінопаду» — масового самотійного знесення пам'ятників Володимиру Леніну громадянами. Перший демонтаж відбувся 8 грудня 2013 року в Києві, у дні Революції гідності, і мав яскраво виражений символічний характер. Уже впродовж наступного року ця ініціатива набула широкого поширення, охопивши майже всю країну: пам'ятники Леніну було демонтовано в усіх обласних центрах [8, 17].

У 2015 році Верховна Рада України ухвалила низку законодавчих актів, які офіційно засудили комуністичну та нацистську ідеології, а також заборонили їхню символіку. Закони визначили пропаганду тоталітарних режимів як наругу над пам'яттю мільйонів жертв і стали основою для масштабної, системної декомунізації. З цього моменту процес перейшов на якісно новий рівень — він охопив усі сфери публічного простору, передбачаючи повне усунення назв, символів, пам'ятників і топонімів, пов'язаних із радянським минулим. Якщо після подій Майдану 2014 року основна увага зосереджувалась на демонтажі монументів радянським лідерам, то в умовах повномасштабної війни з Росією, що розпочалася у 2022 році, декомунізація трансформувалася в процес широкомасштабної деколонізації. Він охопив не лише радянських діячів, але й представників російської культури імперського періоду, таких як Олександр Пушкін, Максим Горький та інші, які також почали зникати з міського ландшафту українських міст [8].

Процес декомунізації в Україні не був однорідним і мав яскраво виражену регіональну специфіку, обумовлену історичним минулим, етнополітичними настроями, ступенем урбанізації, а також активністю місцевих громад (рис. 2.1, 2.2).

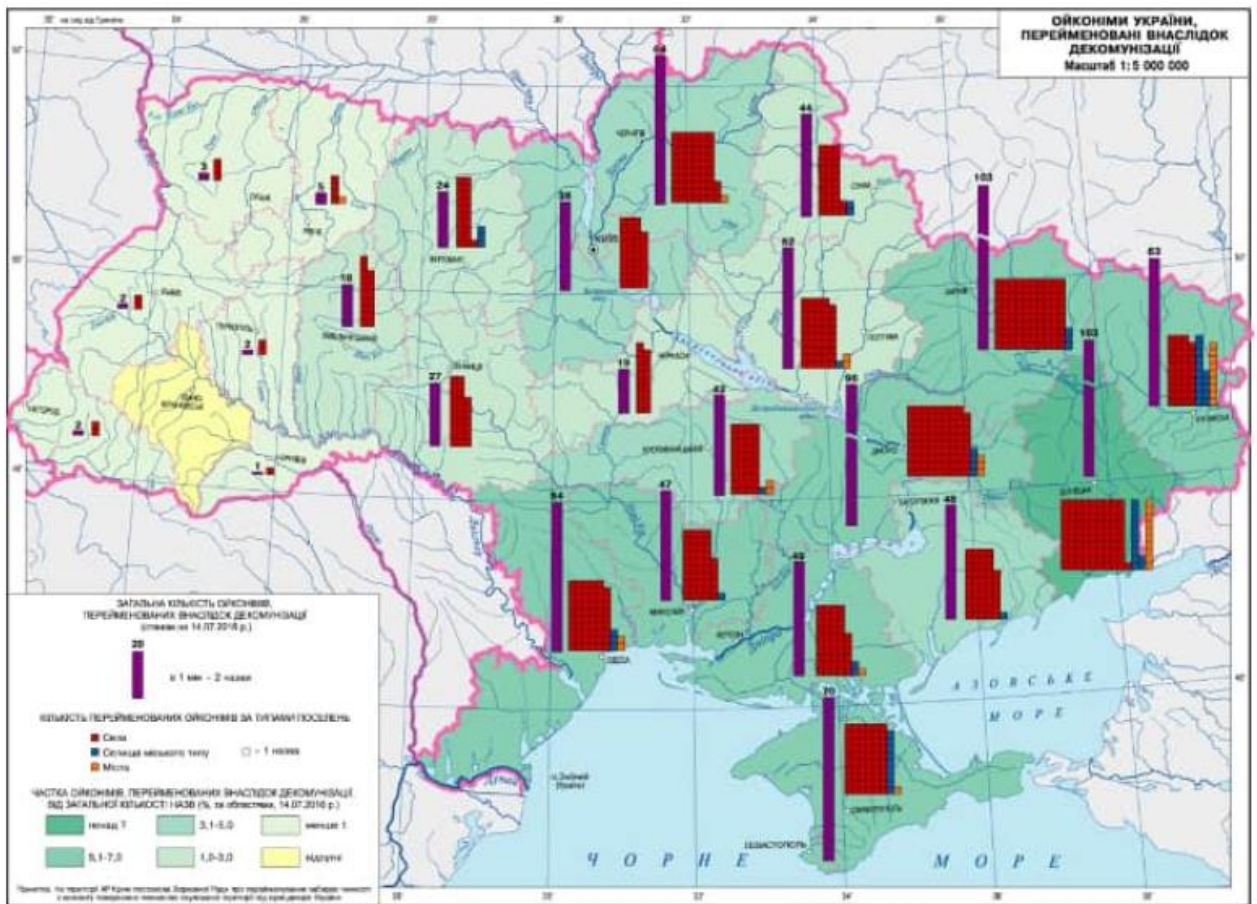

Рис. 2.1. Ойконіми України, перейменовані внаслідок декомунізації [3]

Для областей, розташованих на заході України характерні такі риси: найбільш активна фаза перейменувань, часто — з ініціативи громад. Широке вшанування діячів ОУН-УПА, місцевих історичних постатей. У багатьох випадках повернено доавстрійські та міжвоєнні назви. Для областей центру України притаманним є успішне проведення перейменувань із поміркованим суспільним спротивом. Часто застосовували нейтральні або природничі назви. Помітне прагнення до регіональної ідентичності (відновлення козацьких назв, топонімів із дореволюційного періоду) [18]. В областях півдня України більше випадків інертності місцевої влади або спротиву населення. Потребувалося втручання центральної влади, натомість після 2022 року спостерігається переосмислення символів та пришвидшення процесів. Області на сході України — Харківська, Дніпропетровська, Луганська області мали найвищу концентрацію радянських назв. Перейменування часто проводилися «зверху»,

без активної участі громад. Часті приклади відновлення історичних, козацьких і топонімів природного характеру [17]. З 2022 року активізувався новий етап деколонізації (зокрема, усунення російських топонімів і назв, пов'язаних з імперією).

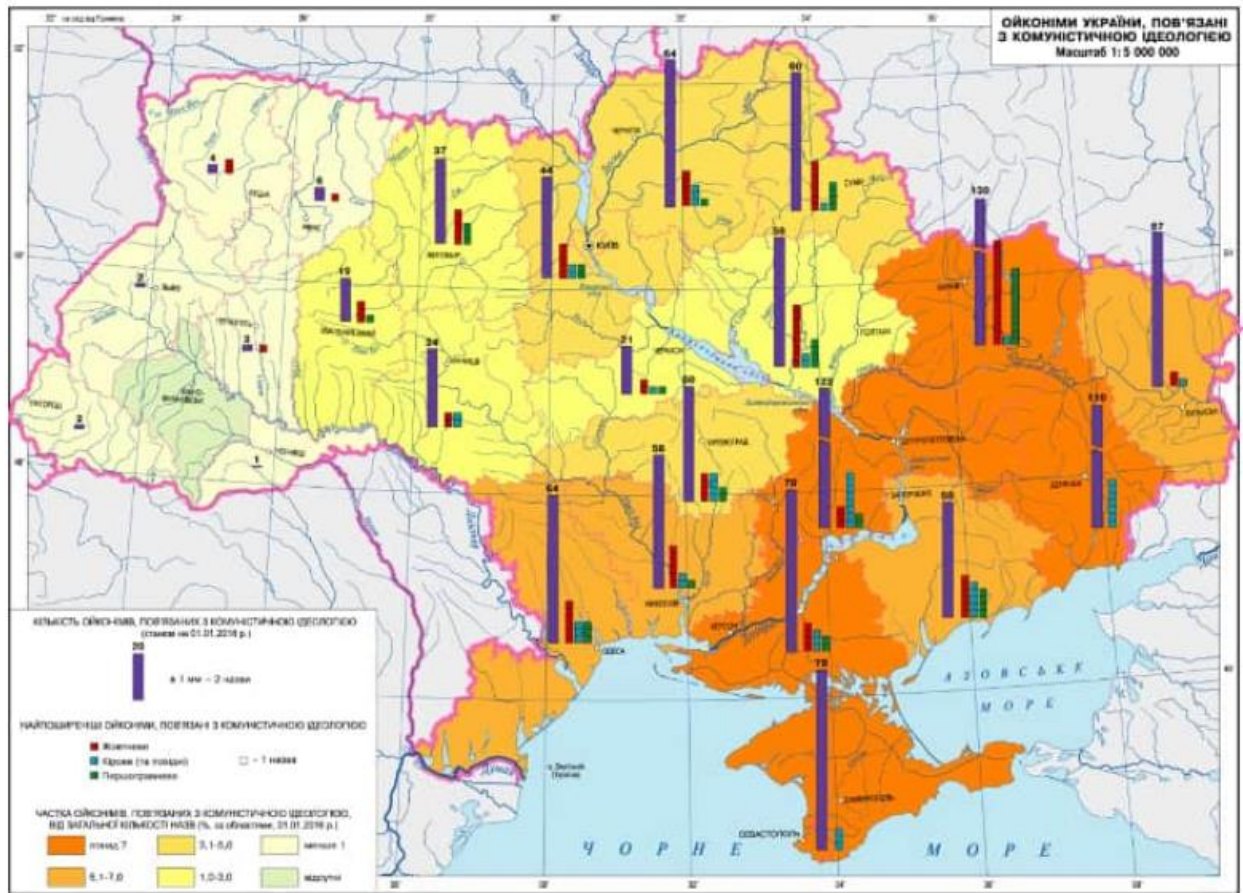

Рис. 2.2. Поширення ойконімів, пов'язаних з комуністичною ідеологією, в Україні [3]

Із важливих подій в контексті декомунізації в Україні, зазначимо, що у грудні 2022 року в Одесі було демонтовано пам'ятник російському полководцю Олександрові Суворову, а також монумент імператриці Катерині II, встановлений у 2007 році. Кампанія за усунення цієї скульптури тривала понад десятиріччя та супроводжувалась гострими публічними суперечками, протестами і резонансом у медіа. У вересні того ж року невідомі активісти двічі облили монумент Катерині червоною фарбою — як символічне нагадування про пролиту українську кров, з якою асоціюється її політика

колонізації. На постаменті також з'явився напис: «Катерина = Путін», що демонстрував паралелі між імперською політикою XVIII століття та сучасною російською агресією. У листопаді 2022 року активісти провели ще одну акцію: пам'ятник «переодягли» — імператриці наділи червоний ковпак і вклали в руку зашморг, стилізуючи фігуру під ката. Улітку на сайті Президента України було зареєстровано електронну петицію з вимогою демонтажу монумента. Наприкінці року пам'ятник було знято з постаменту й передано на зберігання до місцевого музею. Аналогічні процеси тривали і в інших регіонах України. Зокрема, у Харкові в 2022 році остаточно демонтовано пам'ятник радянському маршалу Георгію Жукову. Варто зазначити, що спроба прибрати цей монумент вже мала місце у 2019 році, проте згодом міська влада відновила його. Цього разу ініціативу реалізували представники бойового підрозділу Kraken, без залучення офіційної влади [9, 17]. У період з 2015 по 2024 рік у межах політики декомунізації в Україні перейменовано 987 населених пунктів, 25 районів і 27 районів у складі міст. Наймасштабніші перейменування відбулися у східних, центральних та південних областях, де зберігалось багато топонімів радянського походження [15].

Щодо обласних центрів, лише двом містам офіційно змінено назви у 2016 році Дніпропетровськ було перейменовано на Дніпро; того ж року Кіровоград отримав нову назву — Кропивницький, на честь українського драматурга й засновника національного театру Марка Кропивницького. Натомість назви областей — Дніпропетровська і Кіровоградська — залишилися незмінними, оскільки для їх офіційної зміни необхідне внесення поправок до Конституції України, що передбачає складну й тривалу парламентську процедуру [16].

Найбільша кількість перейменувань міст у рамках декомунізації відбулася в східних областях України, зокрема в Донецькій та Луганській. На Донеччині було змінено назви десяти міст. Зокрема Артемівськ повернув свою історичну назву — Бахмут, Держинськ перейменовано на Торецьк, Червоноармійськ отримав назву Покровськ, Червоний Лиман — скорочено до

Лиман. У Луганській області нові назви отримали вісім міських населених пунктів, серед яких Красний Луч став Хрустальним, Стаханов — Кадіївкою. У Дніпропетровській області, крім перейменування обласного центру на Дніпро, було змінено ще дві міські назви: Орджонікідзе отримав нову назву Покров, Дніпродзержинськ перейменовано на Кам'янське. У Кіровоградській області, окрім перейменування обласного центру на Кропивницький, також з'явилося місто Благовіщенське, що замінило колишню назву Ульяновка. На Полтавщині нові назви отримали два міста: Червонозаводське стало Заводським, Комсомольськ отримав назву Горішні Плавні, що відсилає до історичної місцевої назви. В Одеській області також було здійснено перейменування: Іллічівськ став Чорноморськом, Котовськ — Подільськом. Окремі перейменування відбулися і в інших регіонах. У Чернігівській області Щорс перейменовано на Сновськ. У Херсонській області Цюрупинськ — на Олешки. У Рівненській області Кузнецовськ отримав нову назву — Вараш.

Протягом десяти років дії декомунізаційного законодавства в Україні було перейменовано тисячі вулиць, що мали радянське або комуністичне походження. Згідно з даними ініціативи «Деколонізація. Україна» [19], станом на 2025 рік повністю завершили процес перейменування вулиць у Львівській та Івано-Франківській областях (рис. 2.3). Близькі до повного виконання декомунізаційних зобов'язань наступні області: Закарпатська — залишилося перейменувати лише 4 вулиці, Дніпропетровська — 7 вулиць, Хмельницька — 12, Тернопільська — 13, Чернівецька — 25 об'єктів. Водночас, у низці областей залишається значна кількість топонімів, що потребують заміни. Зокрема у Харківській області — 306 вулиць ще мають недекомунізовані назви, у Вінницькій — 305, в Одеській та Київській — по 228 кожна [16].

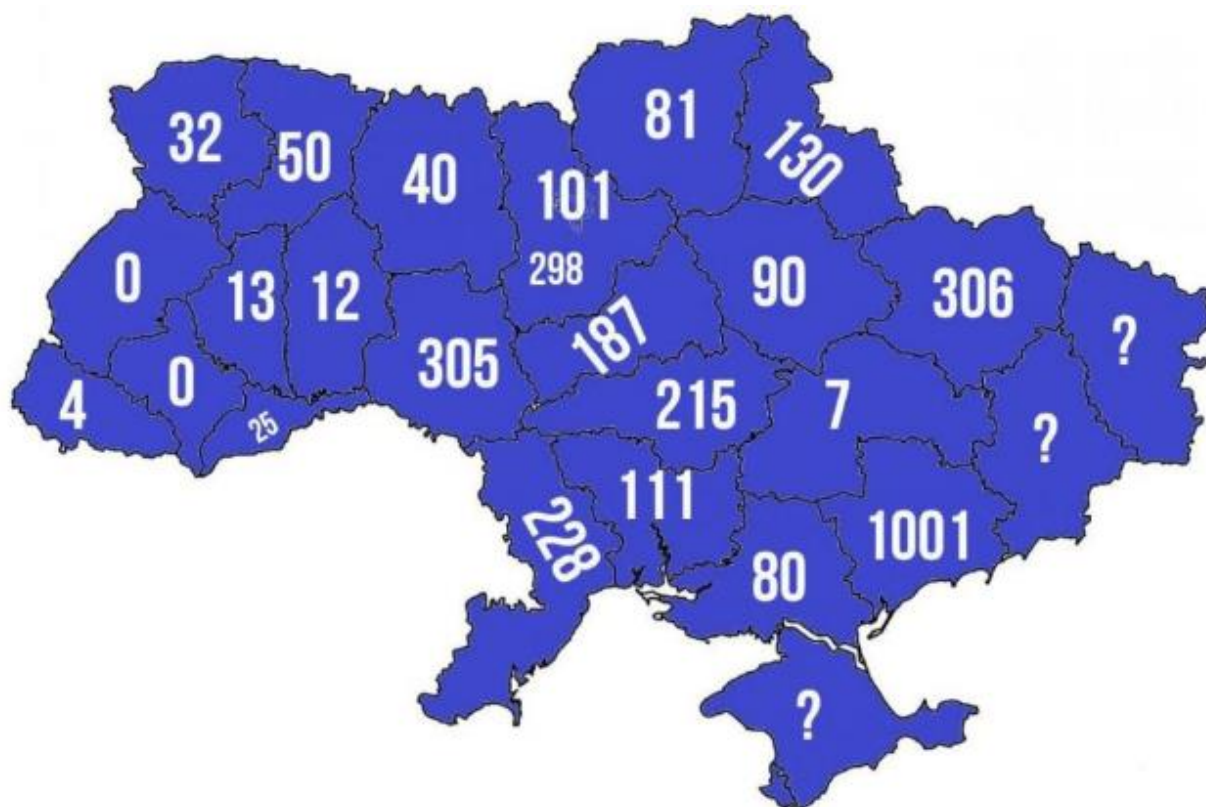

Рис. 2.3. Кількість вулиць з радянськими назвами в областях України станом на 2025 рік [19]

Найменш активно у процесі перейменування залишається Запорізька область, де зафіксовано понад 1000 об'єктів, що й досі зберігають радянські назви, що свідчить про низький рівень реалізації політики декомунізації в регіоні. Станом на 2025 рік в Україні: перейменовано понад 50 тисяч вулиць і площ; 989 населених пунктів змінили свої назви; усунуто понад 1300 пам'ятників радянським діячам [16].

2.2. Історичний огляд формування топонімічної системи Харківської області

Топонімічна система Харківської області формувалась упродовж кількох історичних епох, відображаючи політичні, соціальні, етнокультурні та економічні процеси, які відбувались на цій території. Назви населених пунктів, річок, балок, лісів, урочищ та інших об'єктів — це не лише просторові

орієнтири, а й унікальні маркери історичної пам'яті, мовної традиції та господарського освоєння регіону. Вивчення генези топонімів дозволяє глибше осмислити характер заселення Слобожанщини, зміну владних режимів та ідеологій, а також виявити регіональну ідентичність Харківщини [20].

Найдавніші топоніми Харківщини, зафіксовані в писемних джерелах та реконструйовані археолінгвістично, пов'язані з ранніми індоєвропейськими та іраномовними племенами (скіфами, сарматами, аланами), які залишили свій слід у назвах річок (наприклад, Донець, Оскіл) та ландшафтних формах. Частина назв має антропонімічне походження — утворена від імен вождів чи родів. У VI–IX століттях територією сучасної Харківщини починають активно користуватись слов'янські племена, і в цей період формуються численні ойконіми й гідроніми з давньослов'янськими коренями (Сіверський, Вовча, Лопань), а також аграрні назви, пов'язані з природними умовами [21].

Формування топонімічного ядра Харківського регіону відбулося під час активного заселення території українським козацтвом і переселенцями з центральних та північних районів України у XVII столітті. Саме в цей час виникає значна частина сучасних населених пунктів, що отримали назви, пов'язані:

- із прізвищами засновників (Мартове, Семенів Яр);
- рельєфом або природою місцевості (Зміїв, Куп'янськ, Вовчанськ);
- родом занять поселенців (Пісочин, Слобожанське, Старий Салтів).

Цей етап характеризується широким вживанням терміна «слобода» у назвах, що відображає статус поселень як вільних від податків територій (наприклад, Слобідське, Слобожанське). Також з'являються топоніми, пов'язані з козацькою культурою, охороною кордонів Московського царства та господарським освоєнням регіону [20].

Після остаточного приєднання Слобожанщини до Російської імперії (кін. XVIII ст.) топонімічна система зазнає поступової русифікації. З'являються назви на честь імператорів, воєначальників, адміністративних діячів (Олександрівка, Катеринівка). У цей період активно формуються

штучні топоніми, пов'язані з православною релігією (Преображенське, Успенське), а також із функціональними ознаками поселень (Заводи, Колонтаїв). Інтенсивний розвиток промисловості, залізниці, адміністративної реформи вплинув на топонімію урбанізованих районів: виникають нові об'єкти з інфраструктурними назвами (Сортувальна, Павлове Поле).

Топоніміка Харківщини в радянський період була підпорядкована ідеологічним цілям. Масово змінювалися старі назви на імена революціонерів, партійних діячів, дат та ідеологічних символів: Червоний Промінь, Жовтневе, Леніне, Ульяновка; вулиці Комсомольська, Калініна, Радянська, Будьонного. Назви мали на меті закріпити символічне панування радянської ідеології в просторі, витіснити або забути українські, козацькі, релігійні, місцеві традиції. Часто перейменування здійснювались без згоди громади, що призводило до втрати історичної спадщини в назвах [22].

Після Революції Гідності та ухвалення Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» у 2015 році почався активний процес декомунізації топонімів. У Харківській області перейменовано десятки населених пунктів і сотні вулиць. При цьому вживано кілька підходів [23]:

- історичне відновлення назв (наприклад, повернення первинних назв);
- нейтральні або локально значущі топоніми (назви, пов'язані з географією, природою, місцевою історією);
- вшанування українських діячів, героїв визвольного руху.

У Харківській області цей процес є масштабним, зокрема у місті Харкові перейменовано сотні вулиць, демонтувалися пам'ятники, а у багатьох громадах ухвалено нові назви, пов'язані з історією Слобожанщини, українського визвольного руху або місцевими топонімічними традиціями. Хоча декомунізація супроводжувалася суспільними дискусіями, вона істотно змінила топонімічний ландшафт регіону та сприяла формуванню нової культурної ідентичності Харківщини. Початок повномасштабної збройної

агресії Росії проти України суттєво посилив суспільний попит не лише на завершення процесу декомунізації публічного простору – який залишився незавершеним навіть через майже десятиліття після набуття чинності Законом України № 317-VIII від 9 квітня 2015 року (зі змінами станом на 27 липня 2023 року), але й на усунення з міського та символічного середовища всіх елементів, пов'язаних із російською державою, культурою та ідеологією [24]. Однією з найоперативніших і найпомітніших форм реакції на цей суспільний запит стало масове перейменування вулиць, площ і населених пунктів, назви яких були пов'язані з діячами, що не мали стосунку до української історії, або ж представляли відверто антиукраїнські, імперські чи радянські наративи [22, 25, 26]. Водночас, ці перейменування стали можливістю для повернення українському простору національного сенсу: нові назви вшановують історичних особистостей, героїв сучасної боротьби, діячів культури, науки та державності. Таким чином, оновлена топоніміка сприяє збереженню історичної пам'яті та формуванню ідентичності майбутніх поколінь у душі національних цінностей і гідності.

Станом на 27 квітня 2024 року в Харківській області лише 23 з 56 територіальних громад повністю завершили процес деколонізації топонімів на своїх територіях. У 33 громадах цей процес залишився незавершеним, а ще в 21 громаді здійснено лише часткове перейменування вулиць, провулків, проспектів та інших об'єктів міського простору. Частина з них досі зберігає старі назви, попри зобов'язання місцевих рад та військових адміністрацій провести перейменування. У 12 громадах за останні два роки взагалі не було змінено жодного урбаноніма, хоча в трьох із них проводились публічні консультації щодо нових назв [27].

Лише 12% міських громад області самостійно завершили деколонізацію. Для селищних та сільських громад цей показник становить 54%. Часткове перейменування здійснили 71% міських громад, 31% селищних і лише 8% сільських. Натомість жодного перейменування не відбулося у 17% міських, 15% селищних та 38% сільських громад [28]. Квітень 2024 року був крайнім

терміном для добровільного завершення громадських процесів деколонізації. Саме тому упродовж цього місяця активізувалися 12 громад, з яких 5 ухвалили рішення про перейменування, а ще 7 організували громадські обговорення або анонсували їхній початок. Найпомітнішу ініціативу проявив обласний центр — місто Харків. Згідно з розпорядженням міського голови, у квітні було перейменовано 367 урбанонімів, що є наймасштабнішим одночасним перейменуванням за увесь період деколонізаційних змін. Хоча ця кількість суттєво перевищує попередні результати, в місті ще залишаються вулиці, площі та проспекти, назви яких підпадають під деколонізацію, але не були змінені [28].

2.3. Перейменування населених пунктів та інших географічних об'єктів на Харківщині

Згідно з Постановою Верховної Ради України «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» у 2016 році у Харківській області було перейменовано 44 населені пункти (таблиця 2.1). Переважна більшість старих назв мали чітке ідеологічне забарвлення: Комуністичні діячі: Ленінка, Котовського, Улянівка, Чапаєве, Мануїлівка; Комуністичні ідеї та символіка: Жовтнєве, Пролетарське, Радянське, Комунарка, Комсомольське, Інтернаціональне, Червоноармійське; Асоціації з радгоспною системою або партійною структурою: Радгоспне, Профінтерн [29]. Нові назви, як правило, мали

- нейтральний географічний або природничий характер: Лагідне, Зарічне, Лосівка, Вишневе, Зоряне, Поляна, Степове, Водолага, Приморське;
- історико-культурне підґрунтя або відновлену локальну традицію: Котівка, Григорівка, Кирилівка, Котляри, Роздольне;
- патріотичне чи символічне спрямування: Слобожанське, Українське, Хутірське, Козацьке.

Таблиця 2.1. Населені пункти Харківської області, які були перейменовані згідно з Постановою верховної Ради України, лютий 2016 р.
(побудовано за даними [29])

Попередня назва	Нова назва	Розташування	
		рада	район
селище Жовтневе	селище Слобожанське	Асіївської сільської ради	Балаклійський
село Жовтневе	село Високе	Іванівської сільської ради	Барвінківський
село Інтернаціональне	село Батюшки	Близнюківської селищної ради	Близнюківський
село Пролетарське	село Кленове	Уплатнівської сільської ради	
селище Крупської	селище Зарічне	Улянівської сільської ради	Богодухівський
село Жовтневе	село Замулівка	Рубіжненської сільської ради	Вовчанський
село Жовтневе Друге	село Миколаївка		
село Жовтневе	село Лиман	Червоноармійської Першої сільської ради	
село Пролетарське	село Лосівка		
село Радянське	село Графське		
селище Профінтерн	селище Вишневе	Гонтарівської сільської ради	
село Червоноармійське Друге	село Кирилівка		
селище Мануїлівка	селище Григорівка	Полівської сільської ради	Дергачівський
село Ілліча	село Нова Козача	Козачо-Лопанської селищної ради	
селище Комунар	селище Курортне	Пересічанської селищної ради	
село Котовського	село Котівка	Новомажарівської сільської ради	Зачепилівський
село Червоний Жовтень	село Травневе	Бердянської сільської ради	
село Червоноармійське	село Вишневе		
село Петрівське	село Петрівка	Новомажарівської сільської ради	
селище міського типу Комсомольське	селище міського типу Слобожанське		Зміївський
село Червона Поляна	село Поляна	Іванчуківської сільської ради	Ізюмський
село Комунарка	село Новоіванівка	Павлівської сільської ради	Кегичівський

селище міського типу Чапаєве	селище міського типу Слобожанське		
село Комунарське	село Козацьке	Чапаєвської селищної ради	Красноградський
село Улянівка	село Олександрівське		
село Ленінка	село Зоряне		
село Чапаєве	село Вишневе	Ленінської сільської ради	
селище Ленінське	селище Дружба	Кобзівської сільської ради	
село Комсомолець	село Хутірське	Рябоконівської сільської ради	Краснокутський
селище Комсомольське	селище Бузова	Китченківської сільської ради	
селище Жовтневе	селище Лагідне	Кінненської сільської ради	Лозівський
селище Комсомольське	селище Миролюбівка		
село Радянське	село Степове	Комсомольської сільської ради	
село Петрівське	село Українське	Орільської селищної ради	
село Реводарівка	село Водолага	Царедарівської сільської ради	
село Червоний Шахтар	село Рубіжне		
село Комінтерн	село Слобожанське	Станиченської сільської ради	Нововодолазький
село Комсомольське	село Новопросянське	Просянської сільської ради	
село Новокомсомольське	село Приморське	Печенізької селищної ради	Печенізький
село Комунар	село Котляри		Харківський
селище Радгоспне	Елітне	Кулиничівської селищної ради	
село Петрівське	село Степове	Іванівської сільської ради	Чугуївський
селище Чапаєва	селище Роздольне	Новопокровської селищної ради	
село Ленінка	село Роздольне	Аркадівської сільської ради	Шевченківський

Згідно з Постановою Верховної Ради України «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» у 2024 році у Харківській області було перейменовано 26 населених пунктів (таблиця 2.2), у тому числі – два міста, а також один район: Красноградський – на Берестинський [30].

Таблиця 2.2. Населені пункти Харківської області, які були перейменовані згідно з Постановою верховної Ради України, вересень 2024 р.
(побудовано за даними [30])

Попередня назва	Нова назва	Розташування	
		рада	район
селище Горького	селище Щасливе		Богодухівського району
село Мічурінське	село Симиренківське		
село Первухинка	на село Лісове		
селище Першотравневе	селище Мандричине	Богодухівської міської тер. громади	
селище Першотравневе	селище Рідне	Золочівської селищної тер.громади	
село Першотравневе	на село Карлівка		
село Олександрівка	село Клинова-Новоселівка	Золочівської селищної тер.громади	
село Цепочкине	село Бардаківка		
село Первомайське	село Янохіне		Ізюмського району
селище Першотравневе	селище Степи		
село Першотравневе	село Затишне		
село Червоний Шлях	село Сіверське		
місто Красноград	місто Берестин		
село Першотравневе	село Молодіжне	Зачепилівської селищної тер.громади	Красноградського району
село Першотравневе	село Мирне	Красноградської міської тер. громади	
село Олійники	село Мотузівка		
село Первомайське	село Мирне		
село Першотравневе	село Мануйлівка		Куп'янського району
місто Первомайський	місто Златопіль		
селище Панютине	селище Лиманівка		Лозівського району
селище Першотравневе	селище Наукове		
село Стара Московка	село Джерельне		Харківського району
село Коробочкине	село Коробчине		
село Першотравневе	село Велетень	Зміївської міської тер.громади	Чугуївського району
село Першотравневе	село Затока	Печенізької селищної тер.громади	
селище Чкаловське	селище Пролісне		

Згідно з переліком, старі назви були пов'язані з радянською ідеологією, діями, подіями або комуністичними святами. Найпоширенішими серед

старих назв були: Першотравневе, Первомайське / Первомайський, Червоний Шлях, Стара Московка, Горького, Мічурінське, Чкаловське, тощо — прив'язані до радянських імен або символіки. Нові назви, як правило, це:

- патріотичні та морально-ціннісні топоніми, які мають гуманістичну тематику, пов'язану з ідеалами добробуту, тиші, спокою та сімейних цінностей (Щасливе, Мирне, Рідне, Затишне);

- географічні, які натхненні природою, ландшафтом, фауною або кліматичними умовами, формують географічну ідентичність (Лісове, Пролісне, Степи, Затока, Лиманівка, Джерельне, Сіверське);

- історичні або етнокультурні назви, що відновлюють історичну пам'ять, відсилають до локальних поселень, козацького минулого чи відомих осіб (Симиренківське, Котляри, Клинова-Новоселівка, Коробчине, Мотузівка);

- нові нейтральні/універсальні назви, без чітко вираженого історичного чи географічного забарвлення, створені для оновлення топоніма без ідеологічного підтексту: Мандричине, Молодіжне, Наукове; що може відображати нові цінності громади (молодь, знання, розвиток тощо) [31, 32].

Згідно з Постановою перейменовано два міста в області: Златопіль (первомайський) та Берестин (Красноград).

Місто Первомайський отримало назву Златопіль. Проте процес був тривалий та суперечний. Раніше, місто носило назву Лихачове (назва ще імперського періоду), після чого в результаті будівництва хімкомбінату і колгоспу "Перше травня" місто отримало назву Первомайський. Зараз на громадське обговорення було винесено 15 назв, з результатами обговорювання більшість населення підтримала назву Добродар, міська рада не проголосувала за її затвердження. Серед лідерів назв була назва на честь 93 бригади Холодний яр – Холодноярськ. Зрештою, з третьої спроби ухвалили назву Златопіль. Назва «Златопіль» органічно поєднується з аграрною специфікою регіону. Залізнична станція Лихачове, розташована в межах міста, протягом багатьох років входить до числа лідерів в Україні за обсягами відвантаження

зерна. Місто є важливим логістичним і заготівельним центром для хлібної сировини в радіусі понад 300 км. Отже, обрана назва символічно відображає реальну економічну функцію території. Зернове господарство має історичне коріння в цьому регіоні та є традиційною формою господарювання для місцевої громади. Саме тому назва «Златопіль» є доречною, доречно звучить для сучасного міста та відповідає його економічному профілю, вписується як у просторову, так і в культурно-історичну ідентичність краю [33].

Рис. 2.4. Стела з назвою міста Златопіль (Первомайський) до перейменування [33]

Місто Красноград отримало назву Берестин. Назва «Берестин» безпосередньо пов'язана з місцевим географічним об'єктом — річкою Берестовою. Своєю чергою, річка отримала цю назву через велику кількість дерев бересту, які росли вздовж її берегів. Серед варіантів нової назви також обговорювався топонім «Славноград», однак він не був підтриманий громадськістю. Другим за популярністю варіантом стала назва «Берестин», яка й була затверджена. Варто зазначити, що значна частина жителів звикла до історичної назви «Красноград» і не сприймала її як ідеологічно наві'язану чи пов'язану із соціалістичним минулим. Для багатьох мешканців ця назва

мала радше естетичне або емоційне значення — вони асоціювали її із красою, а не з радянською символікою [33].

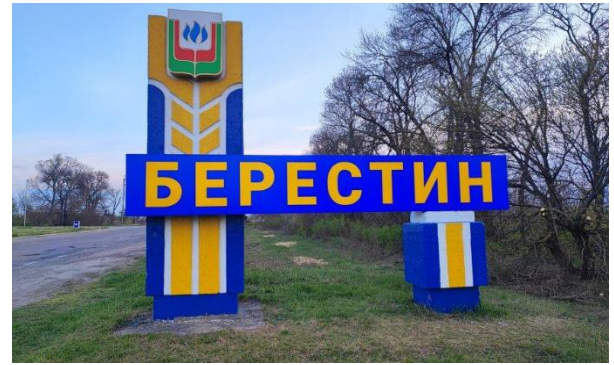

Рис. 2.5. Знак міста Берестин (Красноград) [33]

Таблиця 2.3. Населені пункти Харківської області, які перейменують у 2025 році (побудовано за даними [34])

Попередня назва	Нова назва	Розташування
село Дар-Наdejда	село Дар Надії	Берестинський район
село Надеждине	село Корніївка	
село Ландишове	село Конвалії	
село Мойка	село Мийка	Богодухівський район
село Шигимагине	село Шигимагине	
село Мар'їне	село Затишне	
село Новоселівка	село Заозерне	
село Синичено	село Синичине	
село Анискине	село Анищине	Ізюмський район
село Безмятежне	село Млинки	
село Івашкине	село Іващине	
село Курочкине	село Куроччине	
село Мечнікове	село Мечникове	
село Московка	село Мирове	
село Юр'ївка	село Юрїївка	
село Валер'яновка	село Валер'янівка	Лозівський район
село Морокине	село Морочине	
село Надеждине	село Надїїне	
село Надеждине	село Надїйне	
село Надєждівка	село Надїївка	
село Новонадеждине	село Нововолодимирське	
село Победа	село Рідне	
село Котляри	село Котлярі	Харківський район
селище Прелесне	селище Прилісне	
село Дегтярне	село Дігтярне	Чугуївський район
село Рибалкине	село Рибалчине	
село Коропове	село Коробів Хутір	
село Островерхівка	село Гостроверхівка	

Комітет Верховної Ради, відповідальний за питання адміністративно-територіального устрою, схвалив рішення про перейменування 27 сіл і одного селища в Харківській області (таблиця 2.3). Переважній більшості населеним пунктам буде присвоєно нові назви, тоді як в інших – існуючі топоніми будуть уточнені або адаптовані згідно з нормами українського правопису та мовного законодавства [34].

Перейменування населених пунктів у Харківській області важливий етап реалізації декомунізаційної політики на регіональному рівні. Особливо активними в цьому процесі були райони з високим ступенем радянзації топонімів. Нові назви мають значно більш нейтральний або національно-патріотичний характер, відображаючи поворот українського суспільства до власної історії, культури та географічної спадщини. Крім того, було перейменовано низку географічних об'єктів (таблиця 2.4)

Таблиця 2.4. Географічні об'єкти Харківської області, які були перейменовані (побудовано за даними [35])

Стара назва, розташування	Нова назва
урочище Більшовик у Лозівському районі	Троїцьке
пам'ятка природи дуб Петра I у Богодухівському районі	Колонтаївський дуб-велетень
балка Комісарова у Берестинському районі	Степова
урочище Комісарське у Чугуївському районі	Козацьке
балка Московка у Берестинському районі	Шевченкова
урочище Перше Травня	Слобожанське
балка Прокоммунарівський Яр	Чугуївська
урочище Радянське	Слобідське
джерело Суворовське	Руде
Ульянівський ентомологічний заказник	Олянівський
урочище Чапаївка	Піщане
урочище Червона Зірка у Лозівському районі	Зоряне
Червонооскільський ландшафтний парк в Ізюмському районі	Оскільський
"Висота маршала Конєва"	Національний музей воєнної історії Слобожанщини

Проаналізовані перейменування в Харківській області свідчать про новий змістовний етап декомунізаційної політики, що набуває деколоніального, національно-ідентичного та природно-краєзнавчого

характеру. У центрі нового топонімічного наративу: повернення до української мовної традиції; переосмислення символічного простору; орієнтація на людину, природу та локальність, а не ідеологію чи пропаганду.

2.4. Перейменування топонімів у місті Харків

Після проголошення незалежності України у 1991 році в місті Харкові, як і в інших регіонах, поступово розпочався процес декомунізації публічного простору. Місто Харків має дев'ять районів, у восьми з яких назв було закарбовано радянське минуле [36]. У 2016 році розпочалися зміни назв, у 2022 році – цей процесі було завершено (рис. 2.6).

Розпорядженням від 2 лютого 2016 року Харківського міського голови у порядку декомунізації перейменовано три райони Харкова (Дзержинський – Шевченківський, Ленінський – Холодногірський, Орджонікідзевський – Індустріальний), також при цьому міською владою Харкова було втілено спробу залишити частину комуністичних назв (зокрема, Фрунзенський та Жовтневий райони) [37].

Розпорядженням від 17 травня 2016 року Голови Харківської обласної державної адміністрації завершено процес перейменування у порядку декомунізації ще чотирьох районів (Комінтернівський – Слобідський, Червонозаводський – Основ'янський Жовтневий – Новобаварський, Фрунзенський – Немишлянський) [38].

Завершення процесу зміни назв районів міста Харків було на позачерговій сесії Харківської міської ради 11 травня 2022 року, коли нарешті Московський район міста Харкова було перейменовано на Салтівський район [39].

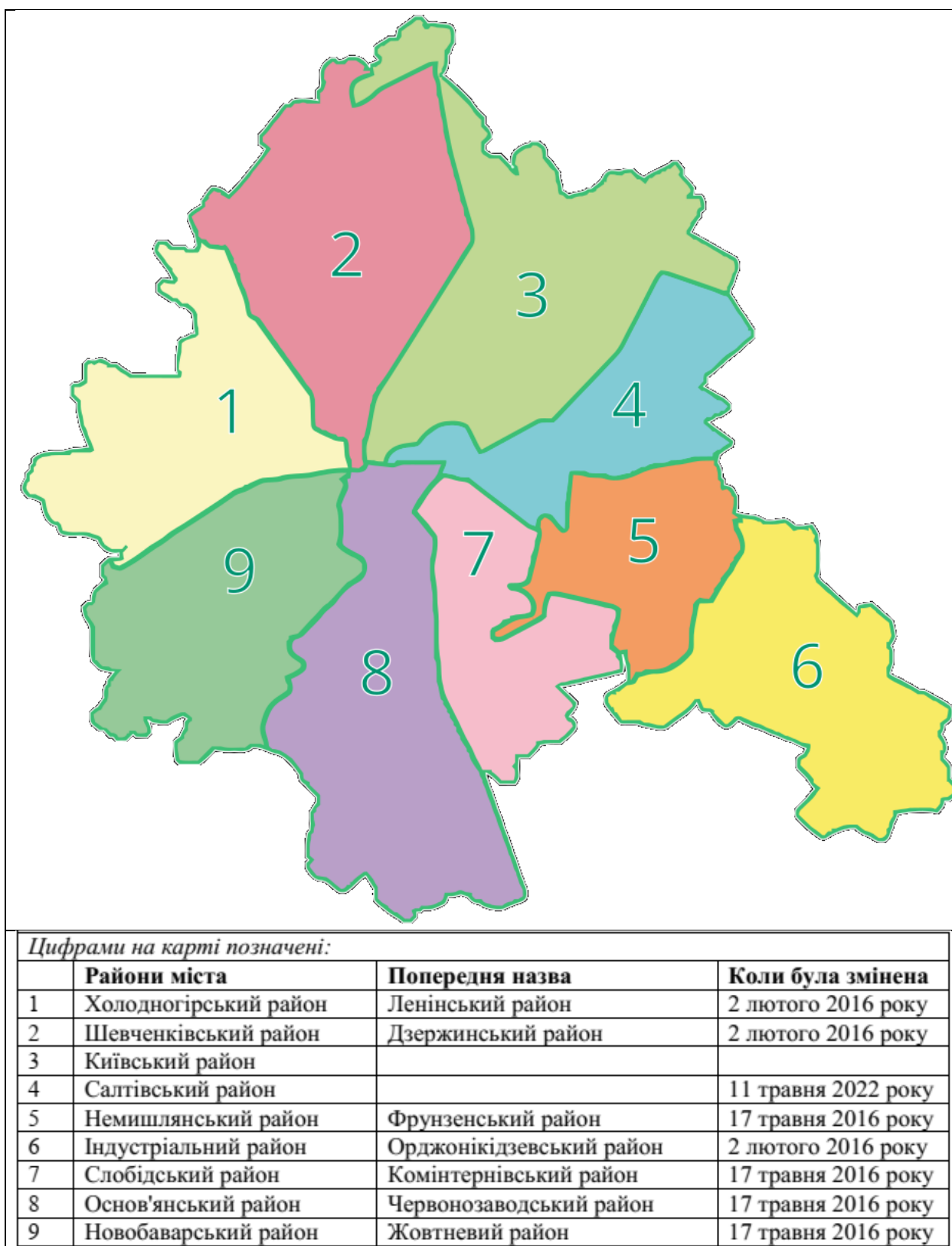

Рис. 2.6. Адміністративні райони міста Харків (складено за [39])

Частиною процесу декомунізації стали перейменування станцій Харківського метрополітену, які раніше носили імена радянських діячів, дати чи ідеологічних символів. Перші перейменування відбулися вже у 1990-х

роках, однак основна хвиля змін припала на період після 2015 року (таблиця 2.4, рис. 2.7).

Таблиця 2.4. Перейменування станцій метрополітену у Харкові
(складено за [40])

Рік / Дата	Стара назва	Нова назва	Пояснення нової назви
27 серпня 1991	Дзержинська	Університет	Названа на честь розташованого поруч Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; заміна імені радянського діяча Ф. Дзержинського.
6 травня 1994	Комсомольська	Маршала Жукова	Названа на честь радянського маршала; не була декомунізаційною зміною, але згодом теж змінена у 2016 р.
10 серпня 1995	Вулиця Свердлова	Холодна Гора	Повернення до традиційної географічної назви місцевості (історична частина Харкова); вилучено прізвище радянського політика Якова Свердлова.
16 червня 2000	Метробудівників	Метробудівників ім. Г. І. Ващенка	Ім'я українського радянського інженера, міністра, було додано з ініціативи міської влади.
19 листопада 2003	Барабашова	Академіка Барабашова	Уточнення назви — вшанування Миколи Барабашова, видатного астронома і академіка, ректора Харківського університету.
25 лютого 2004	Індустріальна	Імені О. С. Масельського	Названа на честь колишнього голови Харківської ОДА; згодом у 2016-му назву повернуто як «Індустріальна».
20 листопада 2015	Радянська	Майдан Конституції	Відображає центральне розташування станції — поруч із площею Конституції. Назва символізує сучасні державні цінності України.
17 травня 2016	Маршала Жукова	Палац Спорту	Названа за розташуванням поруч спортивного комплексу; пов'язана з інфраструктурною функцією району.
17 травня 2016	Радянської армії	Армійська	Назва зберегла зв'язок із армією, але в нейтральному, нерадянському формулюванні.
17 травня 2016	Пролетарська	Індустріальна	Повернена попередня назва, що характеризує промисловий профіль району (без ідеологічного навантаження).
17 травня 2016	Метробудівників ім. Ващенка	Метробудівників	Ім'я радянського діяча вилучено — залишена нейтральна функціональна назва.

Рік / Дата	Стара назва	Нова назва	Пояснення нової назви
17 травня 2016	Площа Повстання	Захисників України	Ушанування сучасних оборонців держави; патріотична назва, яка замінила радянську революційну символіку.
16 жовтня 2019	Московський проспект	Турбоатом	Станція отримала назву за розташованим поруч машинобудівним заводом «Турбоатом», який є одним із символів харківської промисловості.
26 квітня 2024	Пушкінська	Ярослава Мудрого	Ім'я давньоруського князя, реформатора та покровителя культури замість Пушкіна — символа російської імперської культурної політики.
26 квітня 2024	Південний Вокзал	Вокзальна	Уніфікована назва, звична для багатьох міст України, відповідає розташуванню поруч із залізничним вокзалом.
26 липня 2024	Героїв Праці	Салтівська	Назва, що відповідає району, де розташована станція (Салтівка); «Героїв Праці» — типова радянська ідеологічна назва.
26 липня 2024	Завод імені Малишева	Заводська	Знеособлена, нейтральна назва — відображає індустріальне призначення району (завод збережено в назві, але без імені радянського міністра).
26 липня 2024	Проспект Гагаріна	Левада	Назва району Левада, у якому розташована станція; заміна імені радянського космонавта на локальну географічну назву.

Загальні тенденції перейменувань: декомунізація – вилучення імен діячів радянської епохи (Жуков, Свердлов, Держинський, Малишев, Пушкін, Гагарін), патріотизація простору – нові назви на честь героїв України (Захисників України, Ярослава Мудрого), функціонально-географічна логіка – назви на честь об'єктів або районів, у яких розташовані станції (Салтівська, Турбоатом, Вокзальна, Левада), уніфікація та нейтралізація – заміна ідеологічно навантажених назв на універсальні та локально зрозумілі [41].

Важливим елементом просторової структури міста Харків є Центральний парк культури і відпочинку, який відомий в Україні та поза її межами. 18 серпня 2022 року міська рада ініціювала зміну назви парку, запропонувавши вилучити ім'я Максима Горького з офіційної назви та перейменувати його на «Центральний парк культури та відпочинку» [42].

Згодом, 13 червня 2023 року, рішення було офіційно затверджене, і парк отримав нову назву у відповідності до рекомендацій громади та сучасної політики деколонізації.

Рис. 2.7. Схема ліній Харківського метрополітену: перейменування станцій (за [40])

Найбільша кількість перейменувань припала на вулиці [43, 44]. У період з 2005 по 2015 роки в Харкові відзначалися поодинокі випадки повернення дореволюційних (імперських) назв, переважно в центральній частині міста. Зокрема, у 2005 році до офіційного переліку урбанонімів було внесено

провулок Малопанасівський. У 2011 році міська рада ухвалила рішення повернути Благовіщенську назву майдану Карла Маркса, що символізувало крок до історичної топонімічної спадщини міста. З 2013 року виключено такі назви імперського періоду, як Тамбовський провулок, Торговий провулок, вулицю Старом'ясницьку та інші. Того ж року, в межах політики «відтворення історичного вигляду Харкова та збереження його культурних традицій», майдану Рози Люксембург було повернуто історичну назву – Павлівський майдан, яка використовувалась у дореволюційний період [24, 25, 36]. У цей період спостерігалась тенденція до часткового повернення історичних назв, що використовувались у Харкові до радянської доби. В умовах реалізації Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів...» [12], як органи місцевої влади, так і активна частина громадськості дійшли спільної думки щодо необхідності поступового відновлення історичної пам'яті та міської ідентичності, зокрема через топонімічну політику.

Після розпаду Радянського Союзу топонімічний простір Харкова майже не зазнав кардинальних змін. Навіть станом на лютий 2015 року понад 70% назв міських об'єктів залишались радянського походження – точніше, 72,2% від загального масиву урбанонімів. Упродовж досліджуваного періоду кількість таких назв зазнавала незначних коливань: у довіднику 1989 року нараховано 2159 об'єктів, а у реєстрі 2002 року – 2161, тобто спостерігається незначне збільшення на два топоніми. У той же час, у першій половині 1990-х років у Харкові все ж було здійснено обмежене вилучення найбільш ідеологізованих радянських назв, таких як імена Дзержинського, Жданова тощо. Однак, попри ці кроки, загальна кількість радянських назв майже не зменшилася. Основні причини цього криються в відсутності централізованого реєстру урбанонімів, який би фіксував усі зміни; нерегулярній діяльності топонімічної комісії; відсутності системного контролю за виконанням рішень міської ради [25]. До початку активної декомунізації центральна частина Харкова продовжувала зберігати назви радянського періоду, і саме вони були

значно впізнаваніші для містян. Водночас імена таких діячів, як Микола Хвильовий чи Лесь Курбас, хоч і були включені до назв вулиць на периферії, не набули широкої відомості або сприйняття. У підсумку, впродовж 2002–2015 років відбулося поступове скорочення частки радянських назв із 2161 до 2078 об'єктів, що відповідно становить зниження з 84,3% до 72,2%. Такий повільний темп змін відображає інерційність символічної політики у Харкові до початку системної декомунізації [36].

У топонімічному просторі Харкова помітне місце займають вулиці, названі на честь видатних письменників, що є відображенням літературної пам'яті міста. Особливо це стало актуальним після 2015 року, коли в межах реалізації Закону України про засудження тоталітарних режимів відбулася масштабна хвиля декомунізації. Саме тоді було вилучено з топоніміки значну частину ідеологічно навантажених назв, натомість – з'явилися нові імена на честь українських митців. Зокрема, у 2024 році нові імена отримали: вулиця Маяковського отримала ім'я Миколи Хвильового – видатного українського модерніста, публіциста, організатора літературного життя 1920-х років. Вулиця, названа на його честь, з'явилася в Харкові в період декомунізаційних змін як символ "розстріляного відродження" та пам'ять про перших українських письменників радянської доби, знищених сталінським режимом) [45]. Вулиця Ромена Роллана отримала ім'я Лєся Курбаса – реформатора українського театру, драматурга і режисера. У Харкові його ім'я увічнено в назві вулиці як знак пошани до українського авангарду, що був фізично знищений радянською владою. Вулиця Пушкінська отримала назву імені Григорія Сковороди, іменем Олександра Олеся названа колишня вулиця Єсеніна. Вулиці Остапа Вишні (письменника-гумориста, один із найпопулярніших авторів 1920–1930-х років), Євгена Плужника (раніше – вулиця Руднєва), Миколи Зєрова (раніше – вулиця Красноградська), Михайла Семенка (раніше Чайковська), Майка Йогансєна (раніше Лєрмонтовська) як були представниками «розстріляного відродження» - покоління, яке найбільше постраждало від сталінських чисток, з'явилися на мапі Харкова.

Вулиця Сергія Параджанова (раніше – Шолохова), названа на честь українського та вірменського кінорежисера, новатора візуального мистецтва, автора всесвітньо визнаного фільму «Тіні забутих предків». Його творчість, тісно пов'язана з українською культурною спадщиною, стала еталоном поетичного кіно, а сам Параджанов — символом вільного художнього самовираження в умовах радянської цензури. Також окрема варто сказати про митців, вшанованих до декомунізації: Тарас Шевченко – безперечний символ української літератури й національної ідентичності; вулиця Шевченка є однією з найважливіших транспортних артерій Харкова; Іван Франко, Леся Українка, Панас Мирний, Пантелеймон Куліш – ці імена були включені до міської топоніміки раніше, проте набули нового смислового звучання після 2015 року, коли багато радянських назв було змінено на вулиці з іменами національних класиків [36, 46]. Упровадження в топоніміку імен українських письменників є частиною ширшої політики відновлення історичної пам'яті, повернення голосів літератури, які десятиліттями замовчувалися. Вулиці, названі на честь митців, перетворюються на символи культурного спротиву, ідентичності й творчого спадку, особливо в контексті сучасної боротьби України за свою незалежність і самобутність.

Харків як велике наукове та освітнє місто завжди мав у своїй топоніміці значний пласт назв, пов'язаних із видатними науковцями. Проте до 2015 року переважали прізвища радянських діячів, зокрема академіків, пов'язаних із ідеологією або державним апаратом СРСР. Внаслідок декомунізаційного законодавства та громадського запиту на очищення публічного простору від радянського спадку, значна частина топонімів зазнала змін. Частину з них замінили іменами українських або світових науковців, які не пов'язані з тоталітарною системою, але мають вагомий внесок у науку й культуру. Серед провідних учених, на честь яких названі вулиці у Харкові: Миколи Амосова, Ахієзерів, Льва Ландау, Ігоря Курченка, Миколи Барабашова, Володимира Вернадського, Іллі Мечникова, Архипа Люльки та інших [45]. Назви вулиць, присвячені вченим, формують культурну пам'ять про досягнення української

науки, а також підсилюють освітню роль міського простору – як джерела прикладів, орієнтирів і спадкоємності.

У межах реформування символічного простору міста Харкова в період декомунізації та деколонізації суттєво оновлено перелік вулиць, площ і провулків, названих на честь видатних громадських, державних і суспільно-політичних діячів України. Ці зміни стали відповіддю на багаторічну домінацію ідеологізованих назв радянської доби, які часто не мали жодного зв'язку з місцевим контекстом чи українською історією. Проспект Петра Григоренка (раніше – проспект Маршала Жукова) названо на честь видатного українського правозахисника, генерал-майора Радянської армії, який відкрито виступив проти тоталітарного режиму СРСР і захищав права депортованих народів, зокрема кримських татар. Це антипод радянському символу, що уособлює опір системі, захист прав людини і національну гідність. Ім'я Петра Григоренка в офіційній топоніміці є актом історичної справедливості, адже його погляди й вчинки, які в радянські часи вважали злочинними, сьогодні визнаються проявом мужності й громадянської відповідальності [47].

Окремо варто наголосити на наступних топонімах, що є вираженням любові до Батьківщини, свободи, незалежності.

Проспект Героїв Харкова (раніше – Московський проспект) отримав свою назву в 2022 році – на честь усіх захисників і захисниць Харкова, які стали на оборону міста під час повномасштабного вторгнення росії в Україну. Це символічне найменування увічніює подвиг цивільних і військових, які захищали місто від окупації, рятували людей, підтримували критичну інфраструктуру та боронили свою землю, часто ціною власного життя. Перейменування головної транспортної артерії міста стало актом рішучого відмежування від колоніальної символіки й одночасно – виявом пошани до всіх, хто став на захист міста. Назва не персоніфікована, а колективна – на честь усіх героїв, незалежно від звання чи статусу. Вона увічніює стійкість і солідарність харківської громади у найтяжчі моменти новітньої історії. Назва стала прикладом нової української пам'яті, що формується не зверху, а знизу

– на основі реального досвіду боротьби та опору. Проспект Героїв Харкова – це не просто зміна вуличної таблички. Це новий міський код, який щодня нагадує мешканцям і гостям міста, хто насправді є героями сучасності, й чому Харків залишається вільним. Це назва, в якій поєднано біль, гідність, вдячність і незламність [48].

Вулиця Соборності України (раніше – Дружби Народів), Вулиця Нескорених (раніше – Героїв Праці) – у контексті повномасштабної війни Росії проти України ця назва набуває особливої символічної ваги, адже дарує мешканцям Харкова — а особливо тим, хто живе на цій вулиці, яка стала однією з перших цілей обстрілів 24 лютого 2022 року – відчуття приналежності до спільноти незламних [49].

Вулиця 92-ї бригади (раніше – вулиця Грицевця) названа на честь 92-гою окремої штурмової бригади імені кошового отамана Івана Сірка — це бойовий підрозділ механізованих військ, що входить до складу Сухопутних сил Збройних сил України. З початку повномасштабної війни її бійці активно обороняють Харківську область, стоячи на передовій захисту регіону [47].

Вулиця Бригади Хартія (раніше – Маршала Рибалка) названа на честь 13-тої бригади оперативного призначення «Хартія», що є бойовим підрозділом Національної гвардії України. Після початку повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році в Харкові було сформовано добровольче формування територіальної громади (ДФТГ) з такою ж назвою, яке увійшло до складу 127-ї окремої бригади територіальної оборони. Бійці цього підрозділу брали активну участь у обороні Харкова, а також у Харківському контрнаступі. У зимовий період 2022 року підрозділ бився в районі Бахмута [47, 49].

Вулиця Спецпідрозділу "Кракен" (раніше – вулиця Серпова) названий на честь харківського підрозділу, що входить до складу сил активних дій Головного управління розвідки Міністерства оборони України, був створений у Харкові в перший день повномасштабного вторгнення – 24 лютого 2022 року. Його основу склали ветерани полку «Азов», офіцери ГУР, добровольці

та представники фан-руху футбольних клубів, які об'єдналися для оборони міста й участі в бойових операціях [50].

Низка вулиць названа іменами Героїв російсько-української війни, яка триває з 2014 року [51, 52]. Приміром, Вулиця Дмитра Коцюбайла (раніше – Державінська) названа на честь Дмитра Коцюбайла, відомого під позивним «Да Вінчі», який став наймолодшим командиром підрозділу та першим добровольцем, який отримав звання «Герой України» за життя. Дмитро вірив, що боротьбу не можна припиняти, доки кожен клептик української землі не буде звільнений від окупанта. Його слова й постать залишаються взірцем безкомпромісної відданості Україні [51]. В'їзд Глісада Джуса (раніше – Трінклера) названий на честь харків'янина Андрій Пільщиков, відомого за позивним «Джус», який став одним із легендарних українських пілотів, якого нерідко називали «привидом Києва». Він керував винищувачем МіГ-29 і з початку повномасштабного вторгнення виконав десятки бойових вильотів, обороняючи небо над північними, центральними та згодом східними регіонами України. За відвагу та самопожертву Андрій Пільщиков був удостоєний орденів «За мужність» III та II ступенів (остання — посмертно). Йому було посмертно присвоєно звання майора 40-ї бригади тактичної авіації та почесне ім'я «Привид Києва». 30 вересня 2023 року Андрію Пільщикову присвоєно звання Героя України — найвищу державну відзнаку. Його ім'я стало символом відваги українських пілотів, а постать — уособленням боротьби за свободу, оновлення армії та гідне майбутнє неба України [52].

Назви вулиць на честь українських діячів, відновлює справедливість у символічному просторі міста: формує нову ідентичність публічного простору, зорієнтовану на національні цінності; дає змогу молодому поколінню дізнатися про справжніх героїв української історії; висвітлює багатогранність національного руху: від армійців УНР до мирних дисидентів та інтелектуалів. Ще більш важливо закарбовувати нашу вдячність, повагу та пам'ять про наших сучасників, Героїв, які боронять Україну та Харківщину.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ТОПОНІМІЧНИХ ЗМІН В УМОВАХ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ

3.1. Залучення громадськості до декомунізації топонімів у Харківській області

Повномасштабна агресія росії загострила проблему наявності російсько-орієнтованих топонімів у містах і селах України. Відповідно до законодавства, в Україні заборонено використовувати географічні назви, пов'язані з державними символами Росії та СРСР, іменами осіб, що підтримували чи реалізовували імперську або колоніальну політику. Виняток становлять ті діячі, які зробили вагомий внесок у розбудову української державності, культури та науки, або захищали права українського народу [28]. Особлива увага приділена залученню громадськості — закон встановлює, що рішення щодо нових назв мають ухвалюватися з урахуванням думки місцевих мешканців через консультації та публічні обговорення. Ще до офіційного ухвалення закону, що мав би регламентувати перейменування топонімів, пов'язаних із Росією, ініціативу взяли на себе громадські активісти та органи місцевого самоврядування. Уже навесні 2022 року розпочалися так звані «стихійні перейменування», тому на сьогодні вже є підстави для першого узагальнення результатів цього процесу на рівні громад Харківщини. Рівень активності різних територіальних громад, було розроблено спеціальний аналітичний підхід, який передбачає три ступені залученості населення до деколонізаційного процесу: високий, середній, та низький (рис. 3.1). Це дає змогу оцінити, наскільки активно громади ініціюють, підтримують і реалізують перейменування публічного простору [22, 28].

Рис. 3.1. Рівень залученості громадськості до перейменування топонімів у міських громадах Харківської області [28]

Міські громади з середнім рівнем залученості громадськості до перейменувань			
Міська громада	Кіл-ть перейменованих об'єктів / у процесі	Найпоширеніша категорія перейменувань	Приклади назв з найпоширенішої категорії
Валківська	41 / 25	Нейтральні	вул. Мальовнича, пров. Поштовий, пров. Травневий, вул. Зоряна
Ізюмська	94	Історичні постаті	вул. Павла Загребельного, вул. Іллі Мечникова, вул. Степана Бандери
Красноградська	29	Нейтральні	вул. Нова, вул. Покровська, пров. Спортивний, пров. Весняний
Люботинська	18	Топоніми України	пров. Салтівський, в'їзд Запорізький, в'їзд Маріупольський, в'їзд Кримський
Мереф'янська	69	Історичні постаті	вул. Академіка Корольова, вул. Рєпіна Іллі, вул. Сікорського Ігоря
Харківська	22 / 5	Повернення історичної назви	вул. Петропавлівська, пров. Пушкарний, вул. Ірининська

Рис. 3.2. Міські громади Харківської області із середнім рівнем залученості громадськості до перейменування [28]

Міські громади з високим рівнем залученості громадськості до перейменувань			
Міська громада	Кіл-ть перейменованих об'єктів / у процесі	Найпоширеніша категорія перейменувань	Приклади назв з найпоширенішої категорії
Богодухівська	63	Нейтральні	вул. Калинова, пров. Джерельний, вул. Лісна, вул. Шкільна
Зміївська	20	Нейтральні	вул. Нижня, Соколівське шосе, вул. Річна, вул. Дачна.
Лозівська	123	Історичні постаті	вул. Григорія Сковороди, вул. Василя Стуса, вул. Леоніда Глібова
Первомайська	28	Нейтральні	вул. Травнева, вул. Родинна, вул. Ботанічна, вул. Наукова
Чугуївська	0 / 48	Історичні постаті	вул. Петра Сагайдачного, вул. Івана Богуна, вул. Івана Сірка

Рис. 3.3. Міські громади Харківської області із високим рівнем залученості громадськості до перейменування [28]

Станом на кінець травня 2023 року з-поміж 17 міських громад Харківщини процес перейменування топонімів, пов'язаних із колоніальним і радянським спадком, фактично стартував у 11 громадах. У п'яти з них — Богодухівській, Зміївській, Лозівській, Первомайській та Чугуївській — громадськість відіграє активну роль у деколонізаційному процесі. Усі запропоновані нові назви проходять публічне обговорення, і мешканці охоче долучаються до обговорень та голосування [28].

У шести інших громадах — Валківській, Ізюмській, Красноградській, Люботинській, Мереф'янській та Харківській — рівень залучення громади є помірним. Частина змін відбувається без відкритих консультацій, доступ до опитувань обмежений, або ж громадяни проявляють пасивність у цих процесах. У решті шести громад — Балаклійській, Барвінківській, Вовчанській, Дергачівській, Куп'янській та Південноміській — перейменування не проводяться взагалі, або відсутня будь-яка публічна інформація про такі дії. З-поміж 11 громад, де вже були зроблені перші кроки у зміні топонімів або триває підготовка до цього, характер нових назв істотно

відрізняється. У п'яти громадах — Богодухівській, Валківській, Зміївській, Красноградській та Первомайській — переважають нейтральні, аполітичні назви, як-от: Шкільна, Лісна, Наукова [22, 28].

Натомість у громадах Лозівській, Ізюмській, Мереш'янській та Чугуївській відчутно зросла популярність назв, що увічнюють видатних українських діячів у сфері науки, культури, літератури. Наприклад, у Мереш'янській з'явилася вулиця Ігоря Сікорського, у Лозівській — Григорія Сковороди, в Ізюмській — Павла Загребельного. У Люботинській громаді при перейменуваннях акцент зроблено на топонімах, пов'язаних з географією України: були запроваджені в'їзди Запорізький і Маріупольський, провулок Салтівський. А у Харківській громаді більшість нових найменувань мають історичне походження — вулицям повертають імена, які вони мали до радянської епохи: наприклад, Ірининська чи Пушкарний провулок [28].

Закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» вступає в дію 27 липня 2023 року. Місцева влада отримає півроку на його реалізацію, тож основна хвиля перейменувань ще попереду. Зокрема, очікується активізація у тих громадах, які поки не розпочали цей процес. Окрему увагу варто звернути на прикордонні та прифронтові території, як-от Вовчанську та Куп'янську громади, де через бойові дії значна частина мешканців була змушена виїхати. Це створює труднощі для повноцінної участі людей у голосуваннях, навіть попри можливість онлайн-формату. Для багатьох переселенців деколонізація не є пріоритетом у нових умовах життя. З іншого боку, у громадах, де вже виник спротив частини жителів проти перейменувань (наприклад, у Зміївській та Первомайській), місцевим органам влади варто шукати компромісні рішення та активніше вести діалог із громадою. Хоча Закон вимагає ліквідації колоніальних назв, обрати нові потрібно так, щоб вони були зрозумілими, прийнятними та близькими для людей.

3.2. Використання топонімічної інформації у шкільному курсі географії з огляду на формування української національної та громадянської ідентичності

Поняття національної ідентичності охоплює сукупність уявлень, цінностей, історичних наративів і культурних кодів, через які особа відчуває свою належність до певної нації. Це ідентичність, що ґрунтується на спільній історичній пам'яті, мові, традиціях і символах [53]. Водночас громадянська ідентичність пов'язана передусім із правовою належністю до держави, поділянням її політичних і правових принципів, лояльністю до її законів і політичного устрою. Обидві форми ідентичності взаємодіють у процесі становлення політичної нації [54]. Формування громадянської ідентичності в Україні відбувається в умовах війни, реформацій та демократичних перетворень. Вона включає: усвідомлення приналежності до політичної нації незалежно від етнічного походження; повагу до українських законів, Конституції, державної мови; активну участь у громадському житті (волонтерство, ініціативи взаємодопомоги); підтримку державного суверенітету і територіальної цілісності. Громадянська ідентичність дедалі більше поєднується з національною, особливо у молодого покоління, яке соціалізувалося вже в умовах незалежної України.

Школа як соціальний інститут відіграє ключову роль у формуванні національної та громадянської ідентичності. Саме в межах загальної середньої освіти учні вперше систематично знайомляться з історією, культурою, традиціями та символами своєї держави, що закладає основу для усвідомлення себе як громадянина України. Вплив школи є не лише пізнавальним, а й виховним, світоглядним, адже саме в освітньому процесі формуються базові уявлення про приналежність до нації, повагу до державних інститутів та розуміння громадянських обов'язків. Починаючи з 2018 року, в Україні діють оновлені Державні стандарти базової середньої освіти, які включають компетентнісний підхід, зокрема громадянську та історичну компетентності.

У навчальних програмах з історії, громадянської освіти, географії, акцент зроблено на ознайомленні з державними символами, мовою, Конституцією; формуванні патріотизму та соціальної відповідальності; вивченні історії України як безперервного процесу боротьби за державність; розвитку критичного мислення щодо історичних наративів; інтеграції тем про правозахисні рухи, героїв, дисидентів, Майдани, Революцію Гідності. Також актуальним є впровадження освіти для демократії, яка має на меті виховання учнів як активних, свідомих і відповідальних громадян [55].

Шкільна географія традиційно виконує не лише пізнавальну, а й виховну функцію, оскільки безпосередньо пов'язана з просторовим уявленням про свою країну, регіон, місце проживання. Через вивчення територій, ресурсів, населення, культури, назв населених пунктів і природних об'єктів школярі формують власне бачення України як цілісної держави. У сучасному контексті, особливо після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році, уроки географії набули особливої ваги у формуванні української національної та громадянської ідентичності, адже дають змогу усвідомити значення національного простору, регіональних назв, походження термінів, а також роль мови у конструюванні географічної реальності [55].

Географія органічно пов'язана з топонімікою. Однак цей зв'язок сприяє вивченню географічних дисциплін у середній і вищій школах, де все це майже повністю ігнорується. Топоніміка – розділ географії, що досліджує назви географічних об'єктів – має глибоке культурне, історичне й політичне навантаження. Саме через географічні назви зберігається пам'ять про історичні події, постаті, національні символи. Декомунізація топоніміки, яка активно реалізується в Україні з 2015 року, а з 2022 року доповнена процесом дерусифікації та деколонізації, відкрила можливості використовувати локальні назви як виховний ресурс. Топоніми стали прикладом змістовного переформатування національного простору, який більше не транслює чужі ідеологеми, а повертається до власного історико-культурного коріння [56].

Топоніміка майже повністю вилучена з навчальних програм географії. Ми виділили такі підходи застосування топонімічної інформації під час вивчення географічних дисциплін (рис. 4).

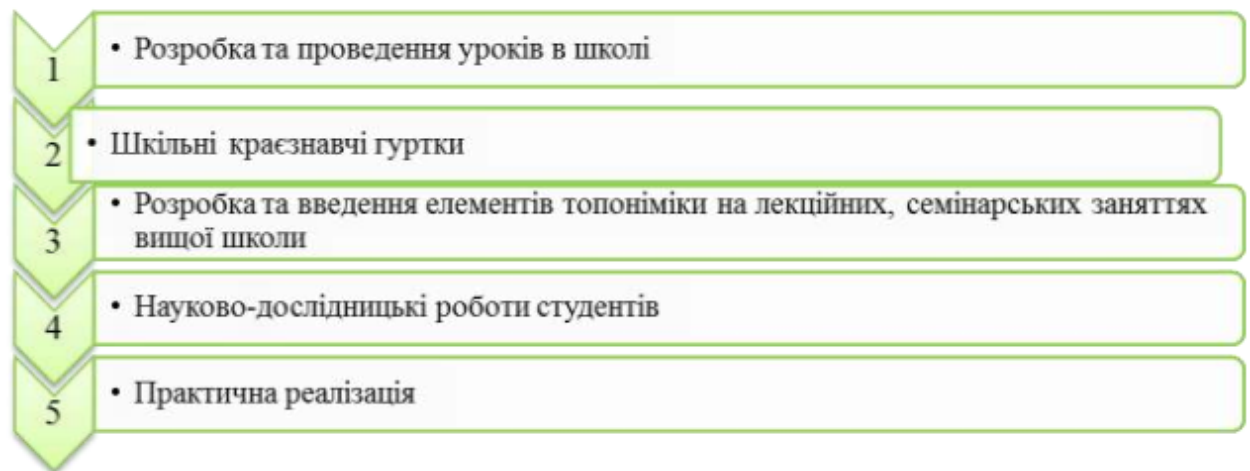

Рис. 3.4. Напрямки навчально-наукової діяльності [2]

До цілей навчання географічних дисциплін з елементами топоніміки належать розвиток пізнавальної діяльності; формування самостійності мислення; навичок самостійного набуття знань; розвиток цікавості до науки та практики (рис. 3.5)

Рис. 3.5. Цілі навчання географічних дисциплін з елементами топоніміки [2]

Топонімічні дані дають змогу простежити історичні переміщення людності, виявити культурні взаємозв'язки між різними народами. Залучення таких фактів у процес навчання значно підвищує зацікавленість учнів географією, полегшує розуміння матеріалу та сприяє його кращому запам'ятовуванню. Водночас у сучасних шкільних підручниках географічні назви розглядаються епізодично та фрагментарно. Через це важливо, щоб

учитель самостійно зосереджував увагу школярів на походженні назв географічних об'єктів. Аналіз місцевих топонімів допомагає учням усвідомити їх зміст і значення, формує повагу до історії та любов до рідного краю [2]. Для цього педагог має заздалегідь ознайомитися з місцевою топонімікою та залучити учнів до самостійного її вивчення. Школярі зазвичай із захопленням слухають розповіді про походження назв, особливо коли ті пов'язані з легендами, переказами чи думами. Згідно з чинною програмою курсу «Географія України» для 8–9 класів, передбачено три навчальні години на тему топоніміки рідного краю: дві – на теоретичний матеріал і одну – на практичну роботу. Проблематика, з якою стикається вчитель географії, є надзвичайно широкою, тоді як обсяг навчального часу, передбаченого програмою, залишається обмеженим. У зв'язку з цим важливо знайти ефективні шляхи поглиблення знань учнів — одним із них є грамотно організована позакласна діяльність, що за змістом логічно продовжує навчальний процес у класі [2].

Позакласна робота з географії повинна бути цікавою, спонукати учня до пізнання, викликати в нього бажання дізнатися більше. Саме інтерес до предмета, який підтримується і розвивається вчителем, є основою формування в учнів нахилів до дослідницької, пізнавальної чи творчої діяльності [2, 56]. Цього можна досягти лише за умови, що будь-яке завдання матиме привабливу форму подачі. Якщо учень захоплюється процесом — він починає мислити, аналізувати, шукати нову інформацію, що, своєю чергою, приводить до конкретних результатів. Позакласна пізнавальна діяльність, у тісному зв'язку з навчальною, відіграє важливу роль у розвитку інтересу до географії. Водночас варто пам'ятати, що інтерес не є сталим — він або зміцнюється, або згасає. Тому вчитель повинен постійно стимулювати цікавість до знань, формуючи стійке зацікавлення не лише окремими фактами, а й системною роботою з вивчення географічного матеріалу.

Особливе значення в цьому контексті має залучення учнів до вивчення географічних назв, зокрема елементів топоніміки. Це не тільки підтримує

дитячу допитливість і романтику пошуку, але й сприяє розвитку дослідницьких навичок, збагачує знання про природу, населення та економіку країн і регіонів, поглиблює розуміння сутності географічних об'єктів. Топоніми демонструють зв'язок між навчальною теорією та реальним світом, підвищують рівень осмислення матеріалу та допомагають у формуванні творчого мислення. Звісно, повноцінне вивчення топоніміки вимагає глибоких етимологічних знань, що базуються на лінгвістичних і історичних джерелах, численних міжмовних порівняннях і фонетико-морфологічному аналізі — усе це виходить за межі шкільного рівня. Проте на уроках і в позакласній роботі важливо не стільки вивчати історію походження назви, скільки акцентувати увагу на її значенні. Етимологічні пояснення мають бути простими, зрозумілими і спрямованими на головну мету — допомогти учневі осмислити зміст назви, правильно її вимовляти і запам'ятати [2, 56].

Останнім часом у науковому просторі спостерігається тенденція до міждисциплінарної інтеграції, коли дослідження проводяться на перетині кількох галузей знань. До таких інтегрованих наук належить і топоніміка, яка посідає важливе місце у системі географічної освіти, зокрема у викладанні географічних дисциплін у закладах вищої освіти.

Сучасна методика навчання географії стикається з низкою викликів, що вимагають окремого наукового аналізу. Зокрема, існує проблема гармонізації теоретичних знань із практикою, а також необхідність модернізації підходів, форм і засобів навчальної діяльності у вищій школі. Ці питання тісно пов'язані з активним упровадженням новітніх освітніх технологій, які дозволяють чітко структуровано застосовувати дидактичні інструменти та забезпечувати досягнення очікуваних результатів навчання [57].

У цьому контексті виникає потреба у впровадженні топонімічного матеріалу в освітній процес як одного з нових напрямів розвитку географічної освіти. Використання топоніміки як дидактичного ресурсу сприяє не лише збагаченню змісту навчання, а й розвитку критичного мислення, формуванню просторової компетентності та дослідницьких навичок студентів. Адже

географічні знання й уміння необхідні для усвідомленого орієнтування у соціально-економічних і геоекологічних процесах як в Україні, так і у світі загалом. Саме тому питання методики викладання географії набувають особливого значення.

Методика викладання географії — це наука, яка досліджує закономірності та особливості навчально-виховного процесу у сфері географії. Вона визначає найбільш ефективні методи, прийоми, засоби та форми організації навчання, що сприяють усвідомленому засвоєнню студентами системи географічних знань. Паралельно відбувається формування відповідних умінь та навичок, необхідних для практичного застосування цих знань. Об'єктом методики викладання географії є процес формування знань, умінь і навичок у студентів, а предметом — організація географічної освіти у системі вищої школи. До її складових належать: зміст і структура сучасних навчальних курсів, форми організації пізнавальної діяльності, а також роль і місце географічного пізнання у системі підготовки майбутніх фахівців. Сучасна методика розглядає викладання географії як динамічний, постійно оновлюваний навчально-виховний процес. Вона тісно пов'язана з основними галузями географічної науки — фізичною, економічною, соціальною та регіональною географією, а також суміжними дисциплінами: геологією, кліматологією, гідрологією, ґрунтознавством, землезнавством, картографією та, звісно, топонімікою [56, 57].

Враховуючи міждисциплінарний характер топоніміки, її застосування у методиці викладання географії є цілком доцільним. Вона дозволяє не лише поглибити зміст предмета, а й продемонструвати тісний зв'язок географії з історією, мовознавством, культурологією, тим самим формуючи в студентів цілісне уявлення про географічний простір [2].

У Харківській області за період з 2015 по 2024 рік було перейменовано десятки населених пунктів, сотні вулиць, провулків, проспектів, що носили назви на честь радянських діячів, російських культурних постатей чи символів імперської політики. Наприклад місто Первомайський стало Златопіль;

Красноград – Берестин; Проспект Московський – Проспект Героїв Харкова; вулиця Героїв Праці – Салтівська; вулиця Пушкінська – Ярослава Мудрого тощо. Такі приклади можна використовувати на уроках географії України, географії рідного краю, уроках з топоніміки або краєзнавства, де аналізуються причини змін назв (історичні, ідеологічні, мовні), розкривається зміст і цінність нових топонімів, проводяться дослідження про походження локальних назв, пов'язаних з природою, історією, героїкою, учні створюють топонімічні карти змін, формують власне ставлення до національної ідентичності. Для ефективного формування національної та громадянської ідентичності через географію та топоніміку можна застосовувати [20, 56, 57]:

- Порівняльний аналіз старих і нових назв з поясненням їх значення;
- Інтерактивні карти перейменувань Харківської області;
- Проєктну діяльність: створення учнями топонімічного словника свого населеного пункту;
- Дискусії і дебати: "Яку назву обрав би я?";
- Екскурсії та віртуальні тури з вивченням перейменованих об'єктів;
- Квест або вікторини про відомих українських діячів, іменами яких названі вулиці.

Такі види діяльності сприяють осмисленню історії рідного краю, формуванню мовної чутливості та розумінню приналежності до національної культури. Робота з топонімікою на уроках географії формує повагу до історичної правди; сприяє розвитку національного самоствердження; активізує громадянську свідомість; виховує емоційно-позитивне ставлення до українського простору; створює умови для інтеграції локальної ідентичності в загальноукраїнський контекст. Таким чином, оновлена топоніміка Харківщини є не лише відображенням деколонізаційних процесів, а й ефективним педагогічним інструментом для формування нової української ідентичності засобами географічної освіти.

ВИСНОВКИ

Топоніміка як міждисциплінарна наука поєднує знання з географії, мовознавства та історії, виконуючи роль не лише мовного інструменту, а й засобу вивчення простору, культурної пам'яті та ідентичності. Вона є важливим джерелом даних для розуміння процесів історичного освоєння території, природних умов та соціально-культурних трансформацій. Географічні назви (топоніми) виконують низку функцій: ідентифікаційну, номінативну, комунікативну, інформаційну, культурну, юридичну. Вони виступають не лише засобом просторової орієнтації, а й відображенням ментальних карт населення, національного наративу та політичної символіки. Класифікація топонімів за об'єктом найменування (ойконіми, гідроніми, ороніми, хороніми, дромоніми тощо), мовним походженням (слов'янські, тюркські, гібридні) та семантичними функціями дозволяє системно аналізувати топонімічний простір територій. Важливе місце займають новітні типи топонімів, що виникли внаслідок ідеологічних трансформацій, зокрема декомунізації та деколонізації.

Топоніміка в умовах суспільно-політичних змін — зокрема процесів декомунізації — набуває особливого значення. Перейменування географічних об'єктів у пострадянських країнах, зокрема в Україні, розглядається як акт ревізії історичного наративу, переосмислення минулого, утвердження нової ідентичності та символічного простору. Законодавче регулювання декомунізації в Україні, насамперед через закон 2015 року «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів...», створило правову основу для масштабних змін у топоніміці. Ці зміни не є лише технічними — вони формують нову політику пам'яті, сприяють національній консолідації та очищенню публічного простору від імперської спадщини. Таким чином, топоніміка є не лише інструментом наукового аналізу географічного простору, а й політичною та культурною практикою, що формує ідентичність суспільства, відображає його цінності, світоглядні

орієнтири й ставлення до історії. Дослідження топонімів у сучасній Україні є важливим чинником формування зрілої національної свідомості.

Процес декомунізації топонімів у Харківській області є важливим етапом переосмислення історичного простору, відновлення національної пам'яті та формування нової ідентичності регіону. Пперші перейменування почалися ще у 1990-х роках, але найбільш системного характеру набула третя хвиля після 2015 року, з прийняттям відповідного законодавства, а подальшого посилення — після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році. Харківщина, як частина східного регіону з високим рівнем радянської, мала значний масив ідеологізованих назв. У результаті саме тут було зосереджено одну з найбільших кількостей об'єктів, що підлягали перейменуванню. У назвах, обраних для заміни радянських топонімів, домінують історичні та культурно значущі назви; географічні та природничі орієнтири; імена діячів української науки, культури, визвольного руху; сучасні герої війни та правозахисники. Приклади перейменування міст (Красноград → Берестин, Первомайський → Златопіль) демонструють не лише відмову від радянських маркерів, а й спробу підкреслити місцеву економічну, історичну чи географічну специфіку. Системне перейменування районів, вулиць, станцій метро, парків тощо змінило структуру міста, витіснивши імперсько-радянське навантаження з публічного простору. Особливо значущими є назви, що вшановують сучасних захисників України. Оновлена топоніміка Харківщини стає важливим інструментом відновлення історичної справедливості, визнання заслуг українських діячів і героїв, а також конструювання нової громадянської та національної ідентичності. Таким чином, декомунізація в топоніміці Харківської області не є лише формальною процедурою перейменування. Це — глибокий соціокультурний процес, який відображає трансформацію українського суспільства, його цінностей, пам'яті та прагнення до самовизначення в умовах новітніх викликів.

Географічна освіта відіграє ключову роль у формуванні ідентичності школярів, оскільки безпосередньо пов'язана з розумінням простору, території,

культурних маркерів. Вивчення оновленої топоніміки на уроках географії, особливо у зв'язку з локальними прикладами, сприяє поглибленому усвідомленню історичної тяглості, мовної та культурної ідентичності. Інтеграція топонімічних знань у шкільний курс географії є ефективним засобом розвитку критичного мислення, пізнавального інтересу та громадянської свідомості. Завдяки використанню локального топонімічного матеріалу учні краще орієнтуються в історії рідного краю, осмислюють зміни у просторі та формують активну позицію щодо захисту національної спадщини. Сучасна методика викладання географії потребує оновлення змісту з урахуванням топонімічних процесів, що відбуваються в Україні. Використання інтерактивних карт, топонімічних проєктів, квестів та дискусій не лише збагачує навчальний процес, а й виховує свідомих громадян — носіїв української національної ідентичності. Досвід Харківської області, яка активно долучилася до процесу перейменувань, свідчить про наявність широкого потенціалу для формування нової освітньої парадигми, в якій топоніміка виступає не лише як географічна, а й як виховна, культурна та ціннісна категорія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лабінська Г. Топоніміка : навч. посібник / Галина Лабінська. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 274 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Toponimika.pdf>
2. Армашевська Т.В. Географо-топонімічний аналіз території Чернігівської області / Дисертація на здобуття ступеня кандидата наук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://scc.knu.ua/upload/iblock/941/dis_Armashevskaya.pdf
3. Дрогушевська І. Л. Науково-прикладні іаспекти національної стандартизації географічних назв / Дисертація на здобуття ступеня кандидата наук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uacademic.info/ua/document/0416U005897>
4. Ровенчак І. І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження. <https://uacademic.info/ua/document/0510U000285>
5. Ященко А.А. Урбаноніми як один із найважливіших елементів комунікації / Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки. - 2018. - Вип. 33. - С. 127-138. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vmvn_2018_33_13
6. Гриценко О.А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. – Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. – 320 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/grytsenko_dekomunizatsia.pdf
7. Декомунізація в Україні / Енциклопедія Історії України / Інститут історії України НАН У [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21C OM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=dekomunizatsia_v_ukrajini

8. Декомунізація: як чотири закони змінили суспільство за 10 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://maidanmuseum.org/uk/node/3145>

9. Десять років декомунізації в Україні: як прибирають імперську спадщину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://chas.news/current/desyat-rokiv-dekomunizatsii-v-ukraini-yak-pribirayut-impersku-spadschinu>

10. Шаповал Ю., Васильєва І., Матвієнко І. Українське суспільство у 2014–2020 рр.: проблеми політики декомунізації. Український історичний журнал. – 2020. – №4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179833/11-Shapoval.pdf?sequence=1>

11. Закон України "Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://old.uinp.gov.ua/laws/zakon-ukraini-pro-dostup-do-arkhiviv-represivnikh-organiv-komunistichnogo-totalitarnogo-rezhimu>

12. Закон України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://old.uinp.gov.ua/laws/zakon-ukraini-pro-zasudzhennya-komunistichnogo-ta-natsional-sotsialistichnogo-natsistskogo-tota>

13. Закон України "Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://old.uinp.gov.ua/laws/zakon-ukraini-pro-pravovii-status-ta-vshanuvannya-pam-yati-uchasnikiv-borotbi-za-nezalezhnist-u>

14. Закон України "Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://old.uinp.gov.ua/laws/zakon-ukraini-pro-uvichnennya-peremogi-nad-natsizmom-u-drugii-svitovii-viini-1939-1945-rokiv>

15. Український інститут національної пам'яті <https://old.uinp.gov.ua/>

16. Дерусифікація та декомунізація назв: як змінюються українські міста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ti->

ukraine.org/research/derusyfikatsiya-ta-dekomunizatsiya-nazv-yak-zminyuyutsya-ukrayinski-mista/

17. Десять років декомунізації в Україні: як прибирають імперську спадщину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://chas.news/current/desyat-rokiv-dekomunizatsii-v-ukraini-yak-pribirayut-impersku-spadschinu>

18. Дрогушевська І. Л. Декомунізація топонімії: концепція повернення історичних назв на карту України / Збірник наукових праць. – Харків, 2017. – Випуск 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://periodicals.karazin.ua/pbgok/article/view/9131>

19. Ініціатива «Деколонізація. Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decolonization.com.ua/>

20. Харківщинознавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://school50.edu.kh.ua/Files/downloads/pidruchnik_kharkivshhinoznavstvo.pdf

21. Топонімічні зміни Харківщини як один з напрямів меморіалізації національної пам'яті та основа національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://st.kharkov.ua/wp-content/uploads/2025/01/Metodychka_Toponimichni-zminy-KHarkivshchyny.pdf

22. Декомунізація Харкова – посмішка Малоросії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/roman_semenukha/326379_dekomunizatsiya_harkova-posmishka.html

23. Коли ми прибираємо умовного Пушкіна, ми віднаходимо місце для українського діяча". Про перейменування топонімів — УІНП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/kharkiv/537753-koli-mi-pribiraemo-umovnogo-puskina-mi-vidnahodimo-misce-dla-ukrainskogo-diaca-pro-perejmenuvanna-toponimiv-uipn/>

24. Декомунізація по-харківськи. Етап перший (2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://khpg.org/1448964062>

25. Тахтаулова М. Ю. Історичний розвиток адресної урбанонімії міста. Харкова (середина XVII – початок XXI століття), 2016 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу:
http://phd.znu.edu.ua/page/dis/01_2016/Takhtaulova_Disser.pdf

26. Куц Г. Політика декомунізації в Харкові: битва за ідентичності / Дриновський збірник, 14. 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://periodicals.karazin.ua/drinov/article/view/17885>

27. 120 перейменовано, 400+ — на черзі: Як у Харкові деколонізують топоніми та які вулиці залишилося перейменувати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dumka.media/ukr/suspilstvo/1708282907-120-pereymenovano-400-na-cherzi-yak-u-harkovi-dekolonizuyut-toponimi-ta-yaki-vulitsi-zalishilosya-pereymenuvati>

28. Деколонізація топонімії: як відбуваються перейменування в міських громадах Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://lb.ua/blog/observatory_democracy/558884_dekolonizatsiya_toponimii_yak.html

29. Постанова Верховної Ради України. Про перейменування окремих населених пунктів та районів (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 9, ст.96) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984-19#Text>

30. Постанова Верховної Ради України. Про перейменування окремих населених пунктів та районів (19.09.2024) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3984-20#Text>

31. Перейменування на Харківщині: як у регіоні у 2023 році змінювали назви, пов'язані з РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://suspilne.media/kharkiv/648986-perejmenuvanna-na-harkivsini-ak-u-regioni-u-2023-roci-zminuvali-nazvi-povazani-z-rf/>

32. Про перейменування об'єктів топонімії населених пунктів Харківського району Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1276/127542/files/Харківський_район_проект_розпорядження.pdf

33. Златопіль замість Первомайського, Берестин замість Краснограда: що мери цих міст кажуть про перейменування / Суспільне Харків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://surl.li/oanrhd>

34. У Харківській області перейменують 28 населених пунктів / Суспільне Харків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/kharkiv/1006255-u-harkivskij-oblasti-perejmenuut-28-naselenih-punktiv/>

35. Червонооскільський парк, "Висота Конєва" і ще 12 об'єктів перейменовані на Харківщині: перелік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/kharkiv/927903-cervonooskilskij-park-visota-koneva-i-se-12-obektiv-perejmenovani-na-harkivsini-perelik/>

36. Тахтаулова М.Ю. Топоніміка пострадянського Харкова: на шляху до декомунізації / Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, III(11), Is.: 67, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.seanewdim.com

37. Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова від 02.02.2016 № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20160207063549/http://www.city.kharkov.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimiki-mista-kharkova-49203.html>

38. Розпорядження Голови Харківської обласної державної адміністрації № 181 від 17.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20160529225104/http://kharkivoda.gov.ua/content/documents/808/80788/files/160517-01-11-zagal-181-rozp.pdf>

39. У Харкові перейменовували Московський район і три вулиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3480791-u-harkovi-perejmenuvali-moskovskij-rajon-i-tri-vulici.html>

40. Харківський метрополітен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inside-ua.com/metro/kharkiv>

41. Географічні перейменування в Харкові: аналіз Інституту нацпам'яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.objectiv.tv/uk/objectively/2024/05/06/geografichni-perejmenuvannya-v-harkovi-analiz-institutu-natspam-yati/>

42. Центральний парк культури і відпочинку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://centralpark.kh.ua/ua/>
43. Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова від 26 липня 2024 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1277/127652/files/513%20%D0%92_.pdf
44. Реєстр назв урбанонімів у м.Харків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh-districts.inf.ua/>
45. Що означають нові назви вулиць у Харкові: коментар представниці Харківської топонімічної групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/kharkiv/623669-so-oznacaut-novi-nazvi-vulic-u-harkovi-komentar-predstavnici-harkivskoi-toponimicnoi-grupi/>
46. У Харкові з'явилися проспект Незалежності і станція "Захисників України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/05/18/7108829/>
47. Перейменування у Харкові: на честь кого названі вулиці у місті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/kharkiv/799871-perejmenuvanna-u-harkovi-na-cest-kogo-nazvani-vulici-u-misti/>
48. Проспект Героїв Харкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/kharkiv/243961-prospekt-geroiv-harkova-na-kolisnomu-moskovskomu-prospekti-zaminuut-tablicki/>
49. Перейменування 65 топонімів у Харкові: коментар історикині про запропоновані назви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/kharkiv/669760-perejmenuvanna-65-toponimiv-u-harkovi-komentar-istorikini-pro-zaproponovani-nazvi/>
50. У Харкові з'явилася вулиця на честь Спецпідрозділу "Кракен" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/kharkiv/941715-u-harkovi-zavilasa-vulica-na-cest-specpidrozdilu-kraken/>
51. Вулиці наших Героїв: чийми іменами названі топоніми в Харкові. Частина 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nakypilo.ua/teksty/viina/vulytsi-nashykh-heroiv-y-kharkovi/>

52. Вулиці наших Героїв: чиїми іменами названі топоніми в Харкові. Частина 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nakypilo.ua/teksty/viina/vulytsi-heroiv-toponimy-v-kharkovi/>
53. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf>
54. Журба К. О. Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/362>
55. Шляхи формування української ідентичності у новій українській школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vseosvita.ua/c/pedagogy/post/56395>
56. Формування в учнів національного світогляду та активної громадянської позиції на уроках географії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/formuvannya-v-uchniv-nacionalnogo-svitoglyadu-ta-aktivno-gromadyansko-pozici-na-urokah-geografi-77966.html>
57. Лаврук М. М. Методика навчання географії: практична і самостійна робота студентів : навчально-методичний посібник. - Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. - 136 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/%D0%9B%D0%B0%D0%B2%D1%80%D1%83%D0%BA.pdf>
58. Закон України Про географічні назви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2604-15#Text>